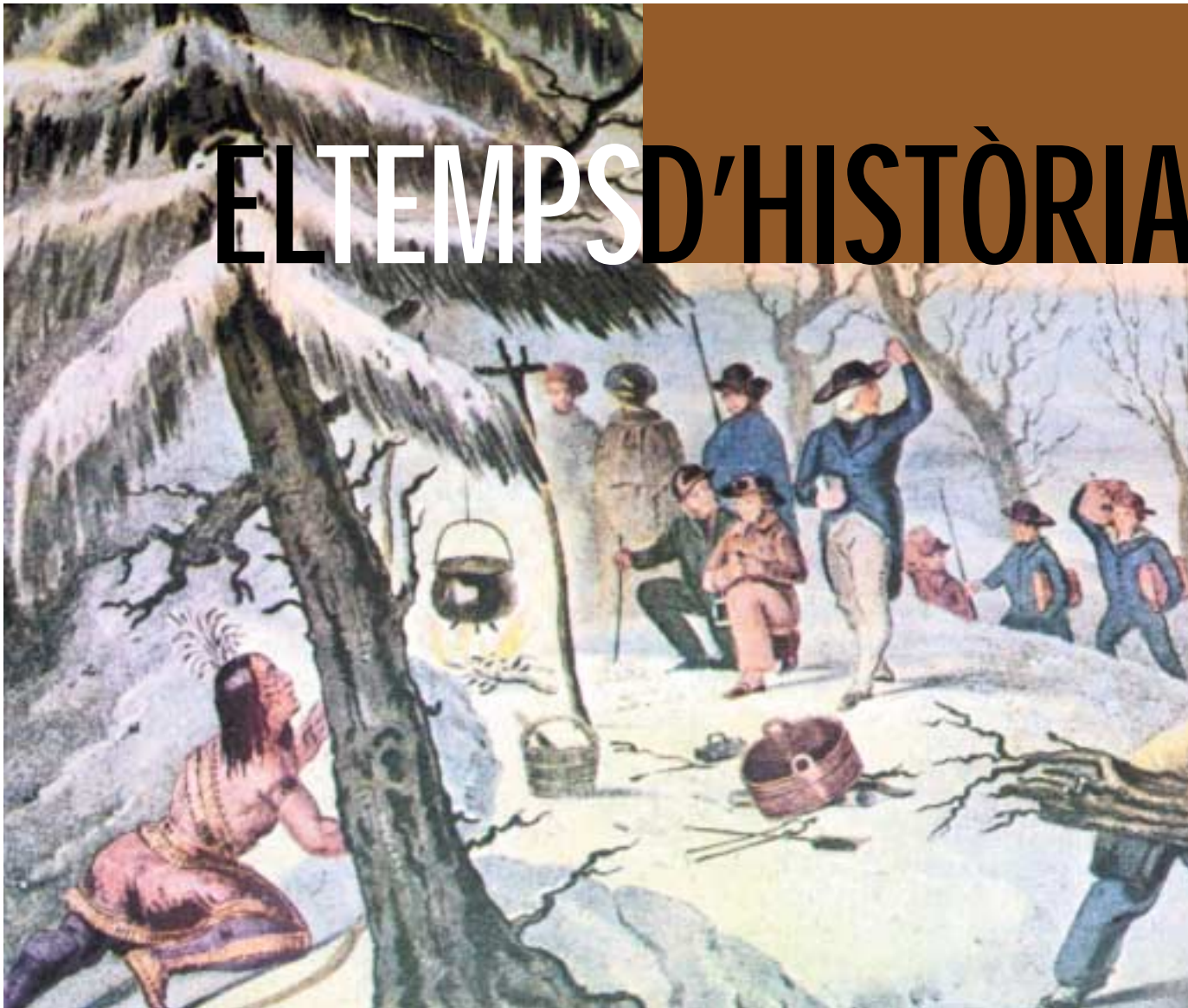

EL TEMPS D'HISTÒRIA

EL TEMPS

ELS ALTRES 11 DE SETEMBRE

Entre altres, la data de l'11 de setembre commemora l'aniversari del suïcidi del líder indi Satanta, símbol del genocidi dels pobles indis d'Amèrica.

- 44 EDITORIAL
- 45 RODA EL MÓN
Valencians a les Amèriques
- 49 COMBINATÒRIA
València, 1937: armes químiques
- 50 APUNT
La Barcelona de l'Onze de Setembre del 1714
- 52 Una data per a moltes històries
- 57 FER I DESFER
- 58 DOSSIER
Conquesta, colonització i destrucció dels indis
- 62 Satanta, l'Orador de la praderia
- 64 Els indis en el pensament barroc
- 66 Tres models de relació:
del sotmetiment a l'aniquilació
- 71 La Mosquitia, un regne impossible
- 72 HISTÒRIA EN LLIBRES

Generalitat de Catalunya
Departament d'Ensenyament

CAIXA CATALUNYA

© EDICIONS DEL PAÍS VALENCIÀ, SA

COORDINACIÓ: PELAI PAGES I MIQUEL PAYERAS
DOCUMENTACIÓ GRÀFICA: JESÚS PRATS

L 11 de setembre del 1878 el cap indi kiowa Satanta es va tirar des del balcó del segon pis de la torre on estava empresonat i va morir. Ara fa 125 anys del suïcidi de Satanta.

El dossier d'aquest mes d'EL TEMPS d'Història explica per què Satanta va decidir morir. Milions d'indis lliures van morir durant el segle XIX en l'Amèrica de les oportunitats i el progrés. Sovint s'ha afirmat que només l'Amèrica anglosaxona s'havia distingit per la seua actitud hostil a la població autòctona que ja vivia al continent en l'arribada dels europeus. I és cert que sobretot des de la independència de les tretze colònies angleses de la costa atlàntica, a la darrera del segle XVIII –quan va sorgir la nova nació americana, sovint considerada com la primera democràcia existent en el món–, els pobles indígenes del continent nord es van veure sotmesos a un sistemàtic extermini. Va ser el moment en què es produïren les massives migracions europees cap a la nova Amèrica, terra de promissió, que van iniciar el progressiu avenç en direcció cap a la costa del Pacífic, amb la qual cosa es donava lloc a l'emblemàtica “Conquesta de l'oest”.

L'altre 11 de setembre: el genocidi dels indis americans

Però l'hostilitat contra els indis no va ser una característica únicament dels anglosaxons. Els espanyols, primer, i els criolls, després de les independències d'Hispanoamèrica, es van distingir també per la seua actitud contrària als indígenes. Durant els tres llargs segles de colonització espanyola, els indis van ser espoliats de les seues terres, postergats a les feines més feixugues, sotmesos políticament i socialment, i en molts casos van patir no pocs episodis de genocidi. Només la política d'integració a la colònia i el mestissatge podria salvar la imatge de la colonització espanyola. Després de la colonització, la nova classe dominant dels criolls –els descendents dels primigenis espanyols colonitzadors– va culminar una obra d'espoliació i d'extermini, sobretot entre les poblacions indígenes que s'havien mantingut al marge de la dominació blanca i que seguien sent pobles lliures.

A fi de recordar un episodi en molts aspectes emblemàtic de la recent història del continent americà, Josep Miquel Santacreu, de la Universitat d'Alacant, i Antoni Marimon, de la Universitat de les Illes Balears, autors, juntament amb Joan del Alcàzar, del primer manual publicat en català sobre *Història Contemporània d'Amèrica* (Universitat de València, 2000), reconstrueixen les tràgiques vicissituds per on van transcórrer la vida de milers de dones i homes, que van ser víctimes de la xenofòbia i el racisme. La data de l'11 de setembre, doncs, també ens serveix per commemorar aquest genocidi.

“L'11 de setembre del 1878 el cap indi kiowa Satanta es va tirar des del balcó del segon pis de la torre on estava empresonat i va morir. Ara fa 125 anys del suïcidi de Satanta. Milions d'indis lliures van morir durant el segle XIX a l'Amèrica de les oportunitats i del progrés”

Immigrants europeus arriben al port de Nova York. La marxa als Estats Units era llarga i molt costosa. A més del preu del bitllet, calia demostrar certa solvència econòmica i donar referències d'algun lloc del país on es pogueren responsabilitzar d'ells.

EL TEMPS

Valencians a les Amèriques

Tot i que l'emigració valenciana mai no ha tingut massa anomenada, van ser molts els que van marxar als Estats Units durant els primers anys del segle XX, a la recerca d'una vida millor.

A les acaballes del segle XIX, la situació al País Valencià no era gens favorable. L'estat espanyol acabava de perdre les seues darreres colònies. A aquesta situació crítica es van afegir tot un seguit de males anyades amb sequeres, inundacions i pedregades. A més, una plaga de fil·loxera va acabar amb gairebé la totalitat dels ceps de vinya. Algunes comarques, com ara la Marina Alta, que vivien del conreu del raïm i de la producció de pansa, es van veure

abocades a una crisi econòmica sense precedents.

Davant aquesta situació, molts joves d'aquests indrets van decidir emprendre l'aventura americana. Als primers anys del segle XX, els Estats Units eren un plat abellidor. Les notícies que arribaven d'arreu d'Europa parlaven d'una nació forta que s'estava construint i que necessitava al màxim de mà d'obra disponible. Es deia que aquesta era la terra de les oportunitats i de la llibertat.

La primera quadrilla de treballadors valencians, d'Orba (Marina Alta), va ser organitzada per Vicent de Planelles, la dona del qual treballava a l'Alger, a casa d'un empresari amb interessos al ferrocarril. A partir d'aquesta primera expedició, l'efecte de crida va començar a funcionar. Parents, amics i veïns seguien els primers emigrants. En pocs anys es va escampar pels pobles de la comarca: Benigembla, Orba, Murla, Benidoleig, Pedreguer, Pego, i en menor mesura per la Safor i altres comarques del voltant.

Per arribar als Estats Units, els emigrants valencians havien de fer un viatge llarg i costós. L'odisea començava tot just en treure el bitllet per al vaixell, ja que a més del preu del tiquet havien de

L'Illa d'Ellis

L'Illa d'Ellis és un petit illot situat just al davant de l'Estàtua de la Llibertat, a l'entrada de la badia de Manhattan. L'estat de Nova York el va adquirir al 1808, a Samuel Ellis, el seu propietari i a qui deu el nom, per emmagatzemar-hi munició.

L'1 de gener del 1892 va obrir les portes el Centre d'Immigració de l'Illa d'Ellis, amb la intenció de posar fre a l'allau desmesurada d'emigrants que arribaven a les costes nord-americanes, fugint d'una Europa cada vegada més devaluada econòmicament i políticament. En aquells anys, els EUA s'anaven formant a força de diferents comunitats, amb diferents llengües, religions i cultures. La por de perdre l'homogeneïtat cultural va

començar a sorgir com un dels arguments dels primers detractors de la immigració. Davant aquesta conjuntura, el Govern nord-americà va promulgar una sèrie de lleis que obligaven tots els aspirants a entrar als Estats Units a obtenir un certificat d'aptitud. Per poder aconseguir aquest certificat calia passar tot un seguit de controls. El lloc escollit per dur a terme aquestes revisions va ser l'Illa d'Ellis.

Els ferris que conduïen els nouvinguts des dels vaixells fins a l'illa presentaven unes condicions lamentables fins i tot per a l'època. No duïen vidres a les finestres, ni lavabos ni cap comoditat. Molta gent moria pel fred i per la insalubritat mentre esperaven el seu torn per baixar a terra. Un oficial de salut pública del port va afirmar que en els anys en què ell hi va estar treballant va observar que entre un 25 i un 30% dels xiquets menors de dos anys morien allí, mentre s'esperaven.

El primer pas en arribar a l'Illa era deixar l'equipatge a l'edifici principal. Diuen els que passaren per allà que molts dels viatgers es negaven a abandonar l'equipatge perquè aquest era l'únic patrimoni que tenien per afrontar la nova vida. De la sala principal passaven a la sala de registre, on eren sotmesos a un examen mèdic —una mica peculiar, pel fet que els metges disposaven de sis segons per detectar, d'una manera visual, les malalties de cada passatger—. Els facultatius havien de cercar ferides, embarassos, símptomes de tracoma o trets facials que denotaren alguna malaltia psíquica. A totes les persones de les quals se sospitava que pogueren tenir alguna “malaltia mental”, se'ls feia alguna pregunta de lògica. Corre la llegenda que uns dels metges va interrogar una xica d'ací, amb els ulls una mica confosos i espantats: “Per rentar aquesta escala,

per on començaries, per dalt o per baix?” La xicota li va respondre amb un anglès molt rudimentari “*Me no come to America to wash floors*” (“Jo no he vingut a Amèrica per rentar pisos”). A partir del 1917, a més de l'examen mèdic, es va exigir també, als caps de família i als passatgers de més de setze anys, saber llegir i escriure, si més no en la llengua materna. L'analfabetisme era motiu suficient de repatriació. A Orba es conta

que un jove del poble (José Morell Sendra) va passar el control tot i que no sabia ni llegir ni escriure. Un oncle seu que viatjava amb ell li va posar un diari sota el braç i un llapis a la butxaca, amb la qual cosa va passar sense que ningú li fes cap pregunta.

Als viatjants que no es consideraven aptes en el primer examen visual, se'ls feia una marca a la roba per fer una exploració més profunda. Si després d'aquesta segona exploració persistia la diagnòsi, la persona en qüestió era deportada sense arribar a posar els peus al continent americà.

En el punt àlgid, l'any 1907, l'Illa d'Ellis va arribar a acollir gairebé 2 milions de persones. En els registres mèdics de l'Illa consta que un dia d'aquest mateix any van passar pel control 17.000 persones. L'any 1949 l'oficina d'immigració va traslladar les seues oficines a Manhattan, de manera que l'Illa va tancar les portes cinc anys més tard, al 1954.

La gestió del centre no va ser sempre clara. La corrupció dels funcionaris va obligar el mateix president dels Estats Units, Theodore Roosevelt, a posar-hi punt final.

El centre d'immigració de l'Illa d'Ellis forma part, des del 1965, del monument de l'Estàtua de la Llibertat. L'any 1990 l'edifici va recobrar tota la seua esplendor en inaugurar-se el Museu de l'Emigració, un lloc amb més de trenta galeries independents i dos teatres. S'hi exhibeixen més de 2.000 objectes que inclouen passaports, joieria, eines, articles religiosos i vestimentes.

Vicent Camarena

(amb la col·laboració de **Jaume Monzó**)

disposar de vint-i-cinc dòlars per demostrar la seua solvència, per no ser considerats una càrrega. A més a més, havien de donar tot un seguit de dades i un lloc de referència als EUA on es pogueren fer responsables d'ells.

La durada del viatge era de gairebé tres setmanes, ja que havien de fer escala als ports anglesos de Liverpool o Southampton. Als vaixells que creuaven l'Atlàntic, els passatgers de tercera classe, on viatjaven gairebé tots els emigrants, gaudien

de les mateixes comoditats i atencions que la mercaderia.

Els compartiments dormitori no disposaven de les mínimes condicions higièniques ni sanitàries. Es tractava d'unes sales allargassades on s'amuntegaven els passatgers, separats, sense cap mena de ventilació, els fadrins de les famílies.

D'ençà que el Govern nord-americà va decidir sancionar les navilieres per l'estat tan lamentable dels nouvinguts, aquestes decidiren alleugerir la penositat del viatge amb torns, de manera que tots els passatgers de tercera pogueren pujar a coberta un cop al dia per poder respirar aire fresc, ja que als seus compartiments la pudor pròpia de la massa humana s'afegia a la pudor dels aliments en mal estat i al d'altres olors no tan agradables.

El vertader malson del viatger, però, començava tot just en trepitjar per primera vegada sòl americà. Sense deixar-los desembarcar, se'ls obligava a pujar a un ferri –el qual, evidentment, no era millor qualitativament que l'embarcació que acabaven de deixar–, i els conduïen a l'Illa d'Ellis, on havien de passar una sèrie de controls per ser declarats aptes per entrar als Estats Units. Els que obtenien la certificació adient podien tornar a Nova York per començar una nova vida.

L'estada a la ciutat dels gratacels solia començar per una visita a La Valenciana, un establiment regentat per veïns d'Orba on es reunien les quadrilles i es formalitzaven els contractes que la majoria ja tenien emparaulats.

Molts dels valencians que hi anaren en aquests anys s'establiren a Connecticut, al costat mateix de Nova York, per treballar a les empreses siderúrgiques i tèxtils. La majoria, però, es posava a treballar en la construcció del ferrocarril al nord del país. La feina era dura, però prou ben pagada. El sou era d'uns 3 dòlars al dia, mentre que ací guanyaven 3 pessetes. Vicent Gregori Moreno, de la Font d'en Carròs (Safor), conta que el seu pare, Vicent Gregori Torrens, va comprar quatre fanecades d'hort, una casa i va muntar un cinema mut, amb els diners que va guanyar durant tres anys als Estats Units. No van faltar tampoc, és clar, els més espavilats que muntaren el propi negoci. Així doncs, es podien trobar tavernes, carnisseries i tota mena d'establiments regen-

EL TEMPS

tats per valencians. A la sala regentada per Fernando Zaragoza, *Seba*, s'organitzaven revetlles i festes. En una carta escrita per Joaquín Sendra podem llegir, en castellà: "Per ací es viu molt alegre. Anit férem un ball, érem més de 200. *Seba* ha arreglat una sala i tots els dissabtes fem ball. Jo toque el llaüt en companyia del *tio* Bautista (*Lelo*), de Murla i altres."

La vida dels emigrants valencians no va ser només treballar i estalviar. Durant la Guerra Civil es va crear *Sociedades Españolas Confederadas*, una organització en defensa de la república, i el *Comité Antifascista Español*. Alguns dels nostres hi van treballar molt activament. Un barber d'Orba, per exemple, anomenat Agustín Carcagente, va dirigir una publicació anomenada *España Libre*.

Tot i que la gran majoria dels valencians que emigraren durant el primer terç del segle XX van fer més o menys fortuna, van tornar a casa després de tres o quatre anys a les Amèriques. Alguns van fer un segon viatge, però la crisi econòmica que va assolir els Estats Units a partir de l'any 1929 els va fer desistir de

Dalt, cua de persones a la porta d'un banc novaïorquès, al poc d'esclatar el crac borsari del 1929. A sota, una altra filera de gent a Nova York, en aquest cas a la recerca d'un lloc de feina.

La Valenciana

Segurament, quan parlem de La Valenciana, estem parlant d'un punt de referència obligat en l'estudi de l'emigració valenciana als Estats Units d'Amèrica.

En els primers anys del segle XX, un parell de veïns d'Orba (Vicente Zaragoza i Fernando Morell Soler) obriren el local a la boca del port de Nova York, a la part vella de Manhattan, l'anomenada The Lower East Side. La vida de La Valenciana, però, va lligada a la vida de Francisco Sendra Sendra, un altre veí d'Orba que va adquirir el local, amb Manuel Ivars, de Benissa (Marina Alta). Amb el nou propietari, l'establiment va esdevenir lloc de trobada dels emigrants valencians, que a la dècada dels anys vint del segle passat van arribar a ser gairebé trenta mil, ja que el senyor Sendra disposava de contactes que podien facilitar la recerca de feina.

Aquest establiment va adquirir ben aviat un gran renom entre la societat valenciana que residia a Nova York. Exercia alhora d'oficina de col·locació, d'estafeta de correus i de modest centre comercial. A La Valenciana es podia comprar un poc de tot, des de roba de feina fins a barrets, tabac i tota mena de productes de la terra. Però sobre totes les coses, el local regentat per la família Sendra era una fonda. Allà paraven tots els que arribaven a Nova York per primer cop i els que hi passaven en recerca d'una nova feina; allà mataven la gana, hi bevien i hi cantaven, i ofegaven la seua recança amb els licors del país i, sobretot, es parlava en català. De fet, potser mai no s'haurà parlat tant en la nostra llengua en terres americanes com en aquells anys.

A la zona on hi havia La Valenciana hi havia també altres comerços i locals regentats per valencians, com ara la carnisseria La Favorita i dues perruqueries —una de Vicente Montserrat, d'Orba, i l'altra, d'un tal Sòria, d'Oliva (Safor), el nebot del qual encara regenta una perruqueria a Oliva—. També hi havia la Casa Moneo, on es podia comprar paelles, oli i torró. Com no podia ser d'altra manera, a aquest barri es trobava el Círculo Valenciano, al número 104 de Madison Street. Molt a prop dels nostres hi havia la Sociedad Cultural Gallega (número 26 de Cherry Street), i el Centro Vasco-Americano (número 48, també de Cherry Street).

Actualment el local no existeix. El solar que va ocupar gairebé durant mig segle és ocupat per un edifici d'apartaments sense cap menció a l'establiment que hi va haver i la importància que va tindre. Potser ha arribat l'hora que els fills i els néts dels emigrants li reten l'homenatge que de segur els seus avis li farien. *V. C.*

perllongar la seua estada. L'emigració valenciana ha estat sempre una "emigració d'oroneta", és a dir, d'anada i tornada. Ha estat sempre lligada a èpoques i esdeveniments puntuals: crisis econòmiques, males collites... El valencià, quan es veu obligat a emigrar, ho fa amb la intenció de tornar a casa un dia o altre. De fet, la majoria ni tan sols van aprendre l'anglès. Un veí de Pego (Safor), Pasqual Sendra, que hi va romandre dos anys, contava en tornar: "A l'aigua, *water*; al pa, *bread*; i a tota la resta, *all right*."

Amb els diners guanyats amb tant d'esforç compraren cases i bancals i, d'una manera molt significativa, van ajudar a

millorar els seus pobles. De fet, a Orba hi ha un carrer anomenat de les Amèriques, que va ser construït amb els diners guanyats dels emigrants.

A la fi dels anys seixanta i principi dels setanta, una nova onada d'emigrants va abandonar el nostre país per reprendre l'aventura americana. Fills i néts d'emigrants van recuperar els contactes dels seus pares i avis i van creuar la mar a la recerca d'un vida millor. D'aquesta segona onada d'emigració, però, van ser molts els que decidiren quedar-se als EUA.

Cada estiu, però, els *americanos* tornen sens falta a Benigembla, a Orba o a Mur-

EL TEMPS

A la dècada dels anys vint del segle passat els emigrants valencians van arribar a ser prop de trenta mil. Nova York era el lloc de recepció més important.

la, o a molts altres pobles, per visitar les seues famílies. Ningú no en fa un gra massa, però, de la visita d'aquests emigrants, perquè no hi ha una casa a aquests pobles que no tinga una parent o un amic *americano*.

Vicent Camarena*
(amb la col·laboració de
Jaume Monzó)

*Agraïments: a Francisco Caravaca i a Tere (Orba), per la seua ajuda; a Vicent Gregori (la Font d'en Carròs), per les seues històries, i a totes les persones que m'han mostrat el camí a seguir, en especial a Mia Ramondt (Orbeta), perquè continue en la seua valuosa tasca de recerca de les arrels del poble.

"Aquest treball no té més finalitat que la de tractar de fer saber a coneixement general en què consisteix la guerra química, els efectes i la possibilitat del seu ús per l'estat espanyol." Aquesta advertència preliminar es troba al principi d'un opuscle titulat "Agressius químics", publicat el 1937 per l'Institut d'Estudis Valencians. L'autor era Robert Feo i Garcia, aleshores membre de la Secció de Ciències de l'Institut. Feo havia nascut el 1913 a València, ciutat on va morir el passat 9 d'agost.

València, 1937: armes químiques

Xavier Duran, *escriptor i periodista científic*

En la seva breu existència, l'Institut d'Estudis Valencians va publicar alguns opuscles de divulgació científica. El número 1 tractava, amb condescendència, de les armes químiques.

L'Institut va tenir una vida fugaç. Creat l'any 1937, va desaparèixer al final de la Guerra Civil. Havia sorgit gràcies a l'empenta de Francesc Bosch i Morata, del Partit Valencianista d'Esquerra. Bosch va ser conseller de Cultura en constituir-se el Consell Provincial, un dels organismes afavorits pel trasllat a València del govern republicà, quan aquest va preveure la imminent caiguda de Madrid.

L'Institut tenia quatre seccions, una de les quals era la de Ciències. A Robert Feo, que durant molts anys seria catedràtic de Física i Química a l'Institut Sant Vicent de València i autor de diversos llibres, el movia un afany divulgatiu. L'opuscle era el número 1 –i no sabem si va ser l'únic– de la "Sèrie Popular de Vulgarisació (*sic*) Científica". Després d'un breu repàs de la història més remota de la guerra química, Feo es trasllada al moment en què es pot dir que neix oficialment: el 22 d'abril del 1915 (vegeu EL TEMPS d'Història, novembre del 2001). Feo n'explica l'evolució durant la I Guerra Mundial. I si ja en l'advertència inicial manifesta que aquesta manera de fer la guerra "és la més humanitària", aquí disculpa Fritz Haber, el pare de l'invent. Això no és "una taca" en la seva trajectòria, sinó "una de les grans idees que aquest químic va donar per al desenvolupament de la química".

En les 32 pàgines de l'opuscle, Feo descriu diversos tipus de compostos químics que poden tenir ús bèl·lic, els efectes, la manera d'obtenir-los... Fins i tot hi inclou receptes. Les dues darreres pàgines, les dedica a unes conclusions molt interessants. Així, diu que "tota nació que puga produir difosgen (*sic*), cloracetofenona, difenilaminclorarsina i iperita pot sostenir una guerra química", afirmació ben lògica. Jutja després que l'ús dels agressius químics "és més humanitari que el dels explosius", perquè produeixen "manco de morts i, a més, són sempre rars els casos en què els atacants queden inútils". Una apreciació que no deu tenir en compte moltes lesions greus, com ara la ceguesa, provocada per certes armes químiques. També destaca que "els mitjans de defensa contra aquestes agressions estan més perfeccionats i són més fàcils d'emprar", tant per la població civil com pels combatents. Un argument curiós, ja que, segons sembla, les armes químiques beneficien tant l'atacant, pel seu poder, com l'atacat, que es pot defensar fàcilment i que de fet patirà pocs danys.

I en el sisè i darrer punt destaca que "al nostre país [segons ell, l'estat espanyol] tenim abundància de matèries primes (*sic*) per a fabricar aquests agressius". Al final recorda que un dels objectius de l'opuscle era "fer veure que, en cas d'arribar a la guerra química, el nostre país pot, en poc temps, estar en condicions de lluitar comptant (*sic*) amb tants mitjans bèl·lics com qualsevol altre". Robert Feo va elaborar un llibret didàctic i molt descriptiu, si bé poc sensible amb el patiment que provoquen les armes químiques.

Ara bé: era el 1937, en plena Guerra Civil, i València era la capital de la República. Probablement, un moment difícil per valorar amb freda objectivitat el paper d'aquests recursos bèl·lics.

La Barcelona de l'Onze de Setembre del 1714

TV3 va emetre, el diumenge passat, 7 de setembre, un reportatge que presenta, a través de la recreació virtual, com era Barcelona durant la guerra de Successió.

“**C**om era la vida quotidiana a Barcelona tres segles enre, durant els setges de la guerra de Successió? Com van superar aquells anys difícils els catalans, atrapats enmig d'un conflicte europeu que havia de marcar per sempre més la història del país?” El reportatge de TV3 “El Born, un vincle amb el passat” respon a aquestes i altres preguntes, amb la col·laboració de l'arquitecte Albert García Espuche i l'historiador Joaquim Albareda.

Així va presentar aquest reportatge Televisió de Catalunya, un treball periodístic i històric que feia un recorregut per la Barcelona del principi del segle XVIII, un passeig per les restes arqueològiques descobertes l'any passat en el subsòl de l'antic mercat del Born –el qual, algun dia, es convertirà en un museu obert al públic– i que també viatjava fins a altres llocs tan significatius com València i Menorca.

El treball de TV3, dirigit per Jordi Fortuny i Marina Pi, va ser presentat d'una manera claríssimament innovadora; més enllà, fins i tot, del fons històric. La forma i la manera de presentar el reportatge destaquen com a eines perfectes del treball per a la divulgació de fets històrics en general a través de la televisió popular. L'ús de la tecnologia per fer més entenedora i atractiva la història, a través de la recreació o reproducció d'imatges virtuals, ha fet que es donàs una clara perspectiva de com era la Barcelona del segle

XVIII. Amb els nous mètodes tecnològics s'ha aconseguit una via d'informació que il·lustra, mai més ben dit, la història, la fa entrar pels ulls a l'espectador, i que resulta, en definitiva, amb les tres dimensions recreades virtualment, un instrument perfecte per explicar els esdeveniments pretèrits.

La història, en 3D. “El Born, un vincle amb el passat” no és un documental més sobre l'Onze de Setembre. Els equips de TV3 han incorporat al reportatge les últimes aportacions de la història i l'arqueologia al coneixement d'aquests fets, amb el suport de les innovacions tecnològiques més recents.

Entre aquestes novetats hi ha la reproducció virtual en tres dimensions de la Barcelona del principi del segle XVIII, amb tots els edificis singulars –molts dels quals ja han desaparegut–, per “situar en el mapa” les restes arquitectòniques descobertes l'any passat en el subsòl de l'antic mercat del Born.

Dues maquetes virtuals, dissenyades per la Universitat Politècnica de Catalunya, ofereixen punts de vista inèdits fins ara de les restes del Born (amb l'ajuda d'un escàner de raigs làser), reproduïxen les vistes de la ciutat tal com les veien els catalans del segle XVIII i mostren també com eren els llocs per on van penetrar a la ciutat les tropes borbòniques l'Onze de Setembre.

El reportatge divulga dades inèdites sobre els habitants del barri –recollides per l'investigador Albert García Espu-

TV3

La guerra de Successió

La guerra de Successió va enfrontar dos aspirants a la corona d'Espanya (Felip V i Carles III l'arxiduc) i dues concepcions de la política. Els regnes de la Corona d'Aragó (Aragó, País Valencià, Catalunya i les Illes Balears) es van decantar per l'arxiduc perquè representava el constitucionalisme, el model polític fonamentat en institucions representatives, enfront de l'absolutisme que encarnava Felip V, partidari de l'uniformisme i de la centralització i contrari a qualsevol vestigi de representació política. Al principi del segle XVIII, l'absolutisme avançava en sentit contrari a la modernitat política.

En aquest conflicte també hi va haver motivacions econòmiques. Catalunya va optar per l'arxiduc perquè els francesos, aliats de Felip V, eren competidors dels catalans i envaïen els mercats amb els seus productes. En canvi, Carles III l'arxiduc obria les portes dels mercats d'Europa i Amèrica als catalans.

Al 1713, els tractats de pau entre els països en conflicte van posar el punt final a la guerra a Europa, però a Catalunya es va prolongar un any més perquè els catalans no van acceptar els pactes, que van representar la victòria absolutista als regnes hispànics. **M. P.**

che-, que van ser obligats a enderrocar les seves cases per construir la Ciutadella. La càmera condueix els espectadors a través d'una passejada per les restes del Born, que coneixeran com vivien els barcelonins del final del segle XVIII.

Una mostra de les enormes potencialitats que l'ús adequat de les noves tecnologies donen a la divulgació històrica.

Miquel Payeras

JORDI PLAY

Les troballes del Born de Barcelona han permès entendre com era la vida ara fa tres segles. TV3 incorpora, a més, les últimes aportacions de la història i l'arqueologia, amb el suport de les innovacions tecnològiques més recents.

Una data per a moltes històries

La data de l'11 de setembre és la marca per a esdeveniments simbòlics de característiques diverses però de naturalesa destructiva semblant.

Iniciat el segle XXI, des de Catalunya cada 11 de setembre hom segueix recordant una data farcida de simbolisme per a la nostra història, el dia que Catalunya va perdre l'autogovern i amb el qual va obrir, després de la guerra de

Successió a la corona d'Espanya, una llarga travessa per evitar perdre les seves senyes d'identitat i resistir-se a una espanyolització forçosa. Gairebé tres segles més tard, i després de moltes vicissituds històriques, el simbolisme d'aquesta data continua més present que mai.

Però avui, davant la perspectiva d'un futur tan incert com el que viu el món aquests primers anys del nou segle i del nou mil·lenni, volem recordar altres 11 de setembre no menys destructius, emblemàtics i carregats de simbolisme. D'aquesta manera, Catalunya comparteix amb altres pobles i societats aquesta data històrica pel que té de desestructuradora. En primer lloc, en el proper 11 de setembre es compleixen els 125 anys de la mort violenta del cabdill kiowa americà Satanta. Com recordem en el dossier d'aquest mateix número d'EL TEMPS d'Història, el suïcidi de Satanta simbolitza la definitiva submissió dels pobles indis autòctons del continent americà al poder dels blancs. La seva mort esdevé la culminació d'un dels genocidis més reprovables i ignominiosos de la història.

També es commemoren, però, els trenta anys d'una altra data negra i destructiva per a la memòria històrica dels demòcrates i progressistes d'arreu del món: l'exèrcit xilè va acabar amb l'experiència d'Unitat Popular, de Salvador Allende, i va imposar una fèrria dictadura de més de tres lustres de durada.

Finalment, tot just fa dos anys, les Torres Bessones de Nova York i l'edifici del Pentàgon de Washington van ser objecte del primer atac de guerra –si no tenim en compte l'acció militar de Pearl Harbour, a les Illes Hawaii–, que els Estats Units coneixien en territori propi des de la guerra de Secessió, de mitjan segle XIX. L'atac a les Torres va representar un canvi significatiu en el panorama internacional d'aquest nou segle XXI.

L'Onze de Setembre del 1714: la derrota catalana. Ja fa més de cent anys que, per una iniciativa que en els primers temps va ser espontània i desorganitzada, el catalanisme polític va començar a commemorar, des de la perspectiva reivindicativa de les llibertats

perdues, la data de l'Onze de Setembre, la qual recordava la resistència i posterior rendició de Barcelona i la pèrdua de la guerra contra l'exèrcit de Felip V, convertit en rei d'Espanya. La data, avui la Diada nacional de Catalunya, s'ho valia. Encara ara abunden les polèmiques historiogràfiques i polítiques sobre la significació d'aquesta derrota, i en la perspectiva de la nova ofensiva espanyolitzadora que s'està vivint des de fa uns anys, han continuat abundant les interpretacions que segueixen situant Felip V i la nova monarquia dels Borbons com a paradigma d'un procés de modernització política i econòmica. Els avenços que Catalunya va experimentar en el decurs del segle XVIII serien, des d'aquesta perspectiva, el resultat de la nova política, iniciada després del 1714.

Aquesta interpretació oblida, però, aspectes molt importants que, inevitablement, van condicionar la vida dels catalans. El Decret de Nova Planta no va representar només la desaparició d'unes institucions que havien convertit Catalunya en la democràcia més antiga del món, segons va recordar Pau Casals en una memorable sessió plenària a les Nacions Unides, l'any 1971. La Nova Planta va imposar l'absolutisme monàrquic més despòtic acompanyat d'una política desnacionalitzadora que, en el terreny de la llengua, de les tradicions i dels costums, pretenia la imposició d'una altra llengua i d'uns costums aliens a Catalunya. L'Onze de Setembre del 1714 va representar també l'exili i la presó per a molts catalans –algunes fonts parlen de 30.000 exiliats–, la majoria dels quals ja no van retornar mai més, a desgrat de l'amnistia decretada al 1725. I, per damunt de tot, va iniciar un procés històric de decadència política i cultural que va costar molt de redreçar.

Des d'aquesta òptica, l'Onze de Setembre de fa 289 anys va iniciar un procés històric de llarga durada que en bona mesura encara no ha tocat sostre. El procés de desestructuració patit per la societat catalana a partir del 1714 i durant els dos segles següents, agreujat, a més, en el decurs del segle XX: la llarga dictadura franquista i tots els canvis que va comportar per al Principat de Ca-

talunya, després de la Guerra Civil, van deixar la nostra societat en una precarietat absoluta, que només amb la recuperació de l'autonomia s'ha aconseguit temperar. Però és evident que les temptacions jacobines –o felipistes, per utilitzar un llenguatge més apropiat a l'època– de l'estat espanyol no han desaparegut amb el pas del temps i si ja durant la Segona República –moment en què per primera vegada des del 1714 es va aconseguir un primer reconeixement autònom– es van evidenciar actituds clarament anticatalanes, anticatalanistes i antiautonomistes en general, des de les posicions polítiques i ideològiques més diverses, la situació, avui per avui, no sembla que hagi canviat gaire. La dreta espanyola, a desgrat del reciclatge democràtic que almenys aparentment ha patit –un aspecte completament inèdit i innovador de la seva història recent–, no pot amagar els seus recels i reticències envers realitats nacionals diferents a l'espanyola. Per això des de fa un temps s'ha anat desenvolupant sense complexos un nou nacionalisme espanyol que qüestiona sovint l'estat autònom i el dret a la diferència. Per tot plegat, doncs, la commemoració de l'Onze de Setembre assoleix encara ara i cada any tota una càrrega reivindicativa, d'autodefensa col·lectiva, més enllà del caràcter festiu que des del 1980 la va convertir en la Diada nacional de Catalunya.

L'11 de setembre del 1878: el genocidi dels indis. Però si els catalans hem aconseguit sobreviure, a desgrat dels intents que històricament s'han dut a terme per assimilar-nos a altres formes culturals i nacionals, no va passar el mateix amb els indis, la població autòctona que poblava el continent americà abans de l'arribada dels europeus, al final del segle XV. Al segle XIX es va dur a terme, tant al sud com al nord del continent, una política sistemàtica d'eliminació i d'extermini de les tribus autòctones que continuaven sent pobles lliures tot i la presència europea en les mateixes zones després de més de tres segles.

El més greu d'aquesta història és que tot el que no havien aconseguit els espanyols a l'Amèrica hispànica –almenys

L'onze de setembre, obra d'Antoni Estruch, evoca una data fonamental per entendre la història de Catalunya. Aquest dia, l'any 1714, es van perdre totes les institucions pròpies.

*L'11 de setembre de fa
289 anys va iniciar
un procés històric de
llarga durada que en
bona mesura encara
no ha tocat sostre.
Una precarietat
absoluta, que només
amb la recuperació
de l'autonomia
s'ha pogut temperar.
Però és evident que les
temptacions jacobines
—o felipistes,
per utilitzar un
llenguatge més
apropiat a l'època—
de l'estat espanyol
no han desaparegut
amb el pas del temps*

en el conjunt del territori que controlaven— ho intentarien, després de les independències, els seus descendents criolls, que van demostrar la voluntat de no deixar ni un pam de terreny fora del control dels nous estats. I en el decurs del segle XIX no van ser poques les tribus i els pobles lliures que van acabar desapareixent, fustigats pels nous governants i en defensa de la seva llibertat. Però moltes altres, encara que en condicions de marginació i precarietat social, econòmica i cultural, van subsistir, i en molts estats continuen representant proporcions molt importants de població. Si bé en la gran majoria de casos van acabar patint un procés d'aculturació i desnacionalització completa.

Una sort ben diferent van patir els pobles lliures dels territoris que, en el decurs del segle XIX, van acabar formant part dels Estats Units d'Amèrica. L'expansió de les antigues tretze colònies de la costa atlàntica de l'est, en direcció a l'oest i al sud, en un moment d'importants allaus migratòries procedents d'Europa, va comportar l'espoliació i l'extermini de tots els pobles que habitaven des de temps immemorials els territoris objecte de l'expansió. Però en aquesta ocasió la política del nou estat va ser unívoca: submissió sense assimilació i genocidi. El suïcidi de Satanta, l'11 de setembre del 1878, va ser un gest de rebel·lia en no voler acceptar unes condicions de subsistència que considerava degradants pel que quedava del seu poble.

Ara bé, si la població autòctona als Estats Units d'Amèrica és, en aquests inicis de mil·lenni, completament residual, a l'Amèrica hispànica, en canvi, continua tenint un paper històric de primer ordre. La vitalitat reivindicativa que en els darrers anys han demostrat comunitats índies de Mèxic, del Brasil o de Bolívia és un exemple de la voluntat d'aquests pobles per seguir essent lliures i amos dels seus destins. Una esperança de futur que no està de més recordar també en aquest Onze de Setembre.

L'11 de setembre del 1973: la dictadura de Pinochet. Sense moure'ns del continent americà, l'any 1973 —un 11 de setembre que a Catalunya només

es va poder celebrar de manera clandestina—, Xile, un país que tenia una de les democràcies més consolidades del corn sud, contemplava incrèdul com un cop d'estat militar acabava amb l'experiència del president constitucional Salvador Allende, que va arribar al poder després de la victòria electoral d'Unitat Popular, la candidatura que agrupava socialistes, comunistes i altres forces de l'esquerra xilena. Era una opció pacífica, que plantejava una via constitucional cap al socialisme, en un moment en què molts sectors de l'esquerra llatinoamericana havien optat per la via revolucionària en forma de guerrilles. La urgència dels canvis estructurals que requeria la societat llatinoamericana i la incapacitat i la manca de voluntat de les classes dirigents de voler portar-les a terme havia forçat, en els anys cinquanta, la reaparició de la guerra de guerrilles, que a partir de la revolució cubana, victoriosa l'any 1959, va aconseguir una important difusió en el conjunt del continent.

Justament per aquesta raó, la victòria d'Unitat Popular xilena va assolir una dimensió històrica: Allende volia demostrar que era possible canviar una societat injusta a través de mecanismes constitucionals i sense recórrer a la violència. Però el seu programa de nacionalitzacions —de la banca, dels recursos minerals, de les grans empreses industrials— i la reforma agrària que va impulsar ben aviat van trobar l'oposició sistemàtica no només de la dreta més conservadora. Democràcia Cristiana va mostrar també la seva oposició desestabilitzadora a les reformes d'Allende i ben aviat va encapçalar una campanya que pretenia deslegitimar el govern d'Unitat Popular. Els EUA no van ésser tampoc aliens a la voluntat de fer fracassar, per tots els mitjans possibles, l'assaig històric que intentava portar a terme el govern encapçalat per Salvador Allende. I les classes posseïdores xilenes van acabar trobant en l'exèrcit l'instrument tradicional a la seva política intervencionista. No en va, l'exèrcit i el militarisme eren, des de les guerres de la independència, un vell recurs massa utilitzat per les classes dominants americanes per conservar els seus privilegis històrics.

I va ser justament un 11 de setembre, tres anys després d'haver-se iniciat l'experiència d'Unitat Popular, la data escollida per l'exèrcit per portar a terme el cop d'estat.

El palau de la Moneda, seu del govern constitucional a Santiago de Xile, va ser sistemàticament bombardejat per l'aviació rebel, mentre Salvador Allende va optar per suïcidar-se, abans de plegar-se a les exigències dels militars, com havia fet gairebé cent anys abans Satanta. I mentre els polítics de l'esquerra parlamentària intentaven salvar la pell –refugiant-se en ambaixades, entrant a la clandestinitat...–, tot Xile es va convertir en un gran camp de concentració, i s'iniciava una repressió sistemàtica, amb execucions sumàries i desaparicions injustificades, que van mantenir un clima de terror durant molts mesos. La Junta Militar que va assumir el poder, ben aviat personificada en Augusto Pinochet, va portar a terme una autèntica “neteja” contra l'esquerra, la qual, fins al 1990 –l'any en què va acabar la dictadura–, va arribar a més de 3.000 víctimes, entre morts i desapareguts. Han hagut de passar gairebé 30 anys des d'aquest 11 de setembre destructiu perquè l'Agrupació de Familiars de Detinguts-Desapareguts, comenci a veure la possibilitat d'una reparació i d'una depuració de responsabilitats per la desaparició de 1.185 persones, detingudes per la policia o per l'exèrcit, sense que oficialment mai no es donés cap tipus d'explicació sobre el seu destí final. De fet, la societat xilena és conscient també que sense la depuració de responsabilitats per una repressió desproporcionada i injustificable serà molt difícil construir una convivència pacífica amb vista al futur.

L'11 de setembre del 2001: el nou desordre internacional. Un darrer 11 de setembre destructiu, tot just fa dos anys, havia de tenir conseqüències imprevisibles per al futur: l'atac suïcida que van portar a terme militants de l'organització islamista radical Al-Qaida contra Nova York i Washington, que va causar perplexitat, astorament i rebuig arreu del món, havia de caracteritzar un inici de segle i de mil·lenni especialment conflictiu. Els Estats Units, colpits

EL TEMPS

L'11 de setembre és, a més de la Diada nacional de Catalunya, la data en què es va suïcidar Satanta, molest per l'assimilació que els blancs americans volien fer dels indis. A la pàgina següent, els devastadors efectes de l'11 de setembre del 2001 a Nova York.

aquesta vegada per un atac tan injustificat com irracional, van reaccionar presentant-se com els capdavanters de la lluita antiterrorista internacional i iniciant una autèntica guerra santa contra tots els que consideraven enemics i que, per tant, podien fomentar, segons ells, el terrorisme internacional. Sorgia així el que el president nord-americà George W. Bush va batejar, amb termes quasi apocalíptics, com “l'eix del mal”, i que afectava sobretot un món àrab deprimat per la misèria i per la permanència d'enormes desigualtats socials, que des dels anys setanta havia vist com s'anaven desenvolupant i guanyant terreny corrents islamistes radicals.

Els Estats Units, que des de la desaparició de la Unió Soviètica, al 1991, havien deixat de tenir un contrapunt que contrarestés la seva política intervencionista arreu del món, van utilitzar el pretext de l'11 de setembre del 2001 per afermar la seva nova hegemonia mundial i, així, han portat a terme, fins ara, dues intervencions militars: una contra

el govern fonamentalista dels talibans a l'Afganistan i una altra contra el règim autoritari de Saddam Hussein a l'Iraq.

Aquestes dues intervencions, però, lluny de resoldre la situació de crisi real que patien ambdós països –i que pateixen encara molts estats del món islàmic–, ha tendit a agreujar-la. I la follia nord-americana, si la vella Europa –la que ha demostrat més seny que molts dels seus governants– no ho resol, amenaça amb noves intervencions: els advertiments contra Síria, l'Iran o, a l'Extrem Orient, contra Corea del Nord, no són un bon auguri de futur. El que va començar un 11 de setembre de fa dos anys amenaça de convertir-se en una espiral de guerres consecutives de difícil resolució. És molt preocupant la dada coneguda recentment segons la qual la despesa militar al món durant l'any 2002 havia pujat fins a 794.000 milions de dòlars (el 2,5% del PIB mundial), just el doble de la del 2001.

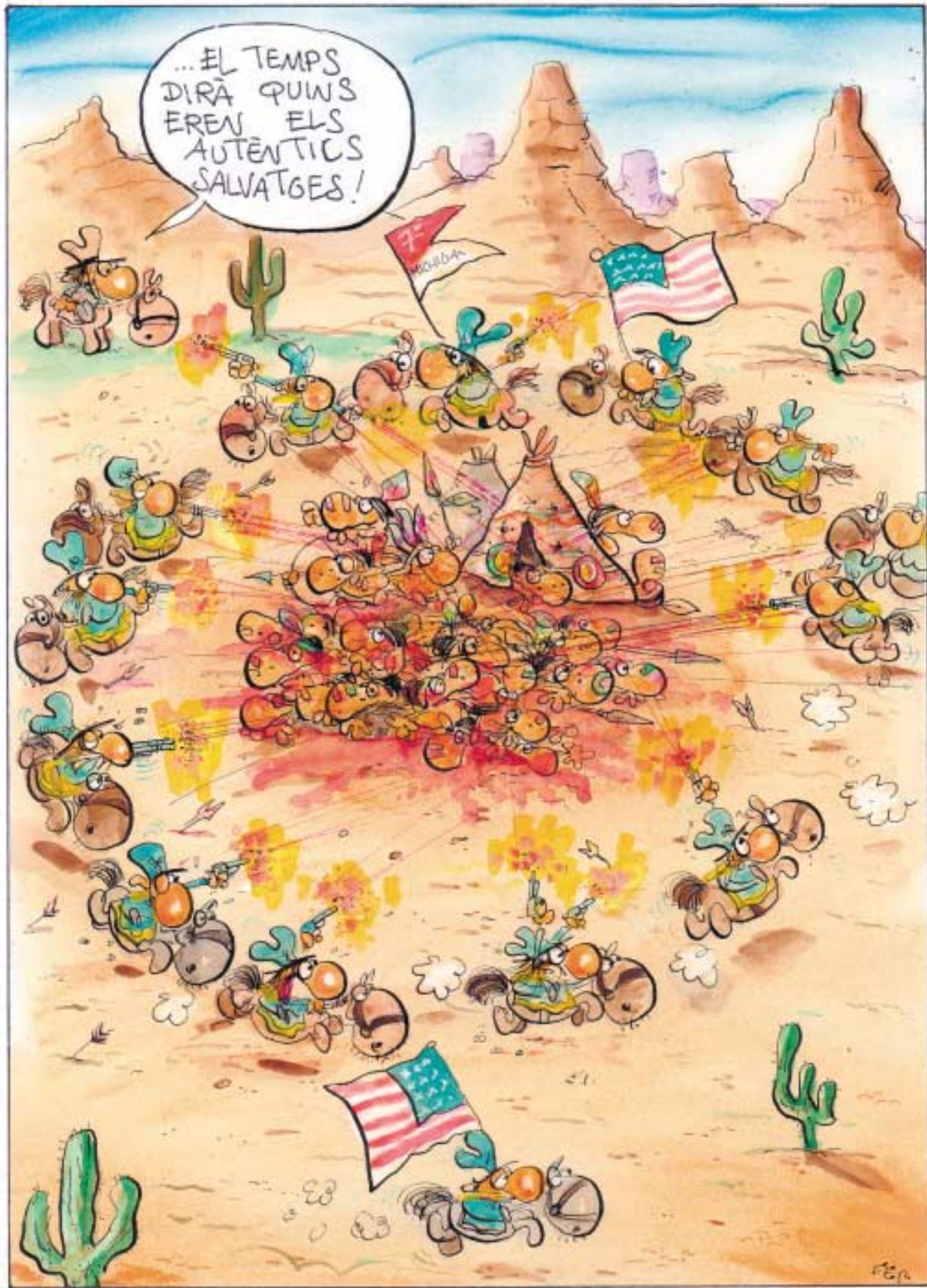
El nou ordre internacional imposat pels Estats Units d'Amèrica pot acabar

configurant un desordre internacional permanent.

Tal com la lliçó històrica deixa palès de tants 11 de setembre destructius, queda clar que els conflictes mai no es poden resoldre amb l'ús de la violència, perquè inevitablement només generen més violència. Els dos grans reptes de futur que té la humanitat en aquest nou mil·lenni, si no vol acabar en una autèntica apocalipsi, són, per una banda, posar fi a les situacions de misèria generalitzada que encara afecten molts països de Llatinoamèrica, del món àrab i islàmic, d'Àsia i de gairebé tot l'Àfrica subsahariana, i, per l'altra, acabar amb les intoleràncies de tota mena que encara predominen pertot.

Una defensa de la llibertat dels pobles hauria de servir de recordatori de tants 11 de setembre que la història, d'una manera arbitrària però al mateix temps intel·ligent, ha vinculat pel seu caràcter demolidor.

Pelai Pagès

Conquesta, colonització i destrucció dels indis

La destrucció dels pobles indis lliures en l'Amèrica del segle XIX.

Des de la troballa del continent americà al 1492 per l'expedició comandada per Cristòfor Colom, els imperis europeus no van parar de colonitzar els territoris del "nou món", unes vegades en conflictes amb els indis que hi vivien i altres assimilant-los, cristianitzant-los i incorporant-los, fonamentalment, al sistema colonial hispànic. En termes històrics, va ser una guerra de conquesta d'un territori poblat per unes persones de cultura molt diferent de l'europea però que no estaven organitzades com un tot ni unides en la lluita contra els imperis invasors.

La diversitat índia. Segons alguns estudiosos, se suposa que hi havia, cap al 1492, uns 100 milions d'indis al continent americà. Ara bé, els diversos estudis sobre les poblacions índies apunten dades molt diverses, que van dels 15 als 300 milions d'indis. Els indis estaven organitzats de maneres diferents segons el grau de complexitat sociocultural i militar de cada grup.

Al nord del riu Grande d'Amèrica del Nord, i al sud de la conca del riu de la Plata i a l'est dels Andes de l'Amèrica del Sud vivien indis nòmades o seminòmades, com ara els patagons, guaranis, tupís, seminòles, apatxes, sioux, comanxes, kiowa, arapahoes, peus negres, iroquesos, atapascans, esquimals, etc.

Els Andes centrals i el territori comprès entre el sud del riu Grande i el Yucatán eren dominats per dos grans imperis: el dels inques o tawantinsuyus i el dels as-

teques o mexica, que es van imposar sobre els altres pobles indis de les zones respectives. Els diversos grups d'indis de l'Amèrica Central i del Yucatán compartien la cultura maia, però no formaven un imperi.

A les Antilles, hi havia molta diversitat: des dels caníbals de les Petites Antilles fins als agricultors i recol·lectors de les Grans Antilles sota el govern de cacics. En els Andes de la vessant del Carib vivien indis metal·lúrgics de l'or i grups diversos.

La conquesta i colonització. L'època clàssica de les campanyes de conquesta esclameses per l'imperi hispànic dels Àustries Carles V i Felip II es va produir des de l'any 1502, amb les operacions iniciades per Nicolau de Ovando a l'illa La Espanyola fins a l'any 1580 la fundació de Buenos Aires. Primer, van conquerir i exterminar els indis de les Grans Antilles, que van ser substituïts per mà d'obra esclava; després, Hernán Cortés i Francisco Pizarro van conquerir els imperis dels asteques i dels inques, els indis dels quals van ser assimilats durant el procés següent de colonització i incorporats com a mà d'obra semiservil amb una aculturació progressiva; i, finalment, s'hi van establir unes fronteres imprecises amb les terres dels indis lliures nòmades o seminòmades no conquerits ni assimilats. Tots els historiadors estan d'acord que la conquesta americana dels Habsburg va desencadenar la mort de milers d'indis. El Consell d'Índies calculava que al 1750 quedaven poc menys de 10 milions d'indis aculturats i assimilats en les terres conquerides per l'imperi hispànic. Després de la incorporació dels indis al sistema colonial, el ritme de les morts es va reduir i, quan es van independitzar definitivament les colònies de l'imperi, al 1825, es calcula que hi havia 8 milions

EL TEMPS

d'indis assimilats en els nous països independents, que significaven el 42% de la població dels nous estats de l'Amèrica hispana. A aquesta xifra, cal sumar els mestissos, que eren prop de 4 milions.

En les zones conquerides i colonitzades pels anglesos, els portuguesos i els francesos, el nombre d'indis i mestissos era molt menys important, perquè el procés d'assimilació al sistema colonial no havia estat igual d'intens que en l'imperi hispànic, que va concedir un estatus jurídic als indis assimilats. Contràriament, en les colònies angleses no hi havia indis sotmesos ni aculturats ni assimilats, ni gaudien de cap estatus jurídic de l'imperi. El nou estat nord-americà independitzat de l'imperi britànic al 1776 considerava els indis com a estrangers; de fet, els afers indis van ser competència del Ministeri de la Guerra fins al 1849, que van passar a dependre del Ministeri de l'Interior.

Els nous estats i els indis. Tot i l'enorme conquesta i colonització dels terri-

toris americans feta pels europeus entre els segles XVI i XVIII, solament van aconseguir una colonització efectiva d'un terç del continent americà. Els indis que no estaven dominats controlaven encara unes grans extensions territorials i, de vegades, estaven enmig de les possessions d'un mateix imperi que, per poder-hi passar, havia de negociar amb els indis i signar tractats. Quan es va produir la independència de les colònies britàniques, hispàniques i portugueses –entre el 1776 i el 1825–, la colonització desenvolupada pels europeus nascuts a Amèrica (criolls) i dels nouvinguts (europeus) era molt perifèrica i els nous estats van heretar dels imperis respectius les fronteres imprecises amb els territoris dels diversos grups indis lliures nòmades no conquerits ni sotmesos ni aculturats, que hi resistien i anaven d'un lloc a un altre quan volien, encara que amb conflictes constants entre les diverses tribus i grups. A l'Amèrica del Nord hi havia entre 4 i 5 milions d'indis lliures repartits en nombroses tribus,

que dominaven les planures situades entre els Apalatxes i les muntanyes Rocalloses, a més a més d'altres territoris de difícil accés. A l'Amèrica del Sud n'hi havia vora 3 milions, que vivien a les selves tropicals i centrals, al sud del riu Bío Bío de Xile, al sud de Buenos Aires, la futura província de la República Argentina, i al nord del riu Salado de la mateixa república.

La política índia dels nous estats, una vegada consolidada la independència, va ser conquerir i colonitzar els territoris dels indis lliures com en l'època més dura de la conquesta imperial hispànica del segle XVI, però promoguda ara en el segle XIX per uns estats americans independents amb l'objectiu de conquerir, pacificar, civilitzar i poblar amb europeus un territori que es considerava part de les noves nacions en construcció, ja fóra l'argentina, la xilena o la nord-americana, i que estava sota el domini d'uns bàrbars no civilitzats i estrangers. Era la lluita entre dos elements contraris i difícils

En les zones conquerides i colonitzades pels anglesos, els portuguesos i els francesos, el nombre d'indis i mestissos era molt menys important, perquè el procés d'assimilació al sistema colonial no havia estat igual d'intens que en l'imperi hispànic, que va concedir un estatus jurídic als indis assimilats. Contràriament, en les colònies angleses no hi havia indis sotmesos ni aculturats ni assimilats, ni gaudien de cap estatus jurídic de l'imperi

de concordar, que l'escriptor i polític argentí Domingo Faustino Sarmiento va definir molt acuradament com barbàrie indígena i civilització europea en la novel·la *Facundo. Civilización y barbarie* (Editora Nacional, Madrid, 1975). El mateix Sarmiento va ser president de la República Argentina el 1868 i el seu programa deia que governar era poblar amb europeus civilitzats l'Argentina dels indis bàrbars.

L'arribada massiva d'immigrants europeus durant la segona meitat del segle XIX a l'Argentina va acabar de consolidar la idea de la inferioritat dels indis lliures nòmades i va permetre desenvolupar la política del poblament. De fet, la campanya militar argentina de conquesta impulsada per Julio A. Roca al 1879 contra els territoris on vivien els indis de la Patagònia es va anomenar "conquesta del desert". Evidentment, no hi havia un desert geogràfic ni humà, sinó un desert de civilització europea, perquè els boscos i les praderies estaven poblats per indis lliures nòmades no aculturats. El resultat en va ser l'extermini i, quan van sobreviure, un tracte duríssim. La guerra contra els indis del desert havia estat iniciada el 1833 pel dictador Rosas; però anava pam a pam. Entre el 1833 i el 1870, la frontera amb els indis va avançar des de Necochea fins a Carhue i Bahía Blanca. L'exèrcit argentí va construir una línia defensiva de forts el 1876, anomenada La Zanja, des d'on es va llançar la conquesta final entre 1879 i 1883, data que el cabdill indi Namuncurà es va retre. Pel nord, l'exèrcit argentí també va "pacificar" els indis del Chaco entre 1870 i 1885 amb el mateix sistema de línies fortificades, des d'on s'avançava. Actualment, una de les tas-

ques arqueològiques principals de les universitats argentines situades en poblacions originades per l'emplaçament d'aquests forts, com per exemple la de Rio Cuarto, és l'excavació de les fortificacions de la frontera de l'època de la guerra contra els indis.

L'exèrcit xilè també va fer una guerra molt dura contra els indis araucans lliures amb l'objectiu de colonitzar la regió del sud del riu Bío Bío. Un fet força important va ser la fundació de Punta Arenas al 1849. La campanya pacificadora, la va iniciar el coronel Corneli Sepúlveda al 1861 i la va culminar el general Gregori Urrutia al 1883. Els araucans van ser concentrats en reduccions. L'any 1895 hi va haver una matança d'indis i 165 presoners van ser concentrats a Punta Arenas.

El cas dels EUA. Encara que les guerres índies de Xile i l'Argentina van ser molt importants, les guerres índies del segle XIX més conegudes entre nosaltres són les nord-americanes, com a conseqüència, sobretot, de les pel·lícules de l'Oest. D'aquestes, cal destacar, d'entre moltes altres, la trilogia de John Ford o la pel·lícula *Genet blau*, que denuncia la matança de Wounded Knee.

Quan la nova república dels Estats Units d'Amèrica va signar la pau amb el vell imperi britànic, el 1783, va rebre el territori indi situat entre els Apalatxes i el riu Mississipí creat pels britànics el 1763, tancat a la colonització i sotmès a les estipulacions dels tractats amb les tribus índies; i el 1803 van comprar l'enorme territori de la Louisiana als francesos.

El jove Govern nord-americà va obrir plenament els nous territoris a la colonització i va començar l'expansió des dels estats de la costa atlàntica cap a l'interior, que els indis no van poder aturar. Durant la guerra de 1812-1814 entre els EUA i l'imperi britànic, el cabdill shawnee Tecumseh va intentar d'unir els indis del territori indi per frenar l'avanç colonitzador; però no ho va aconseguir. Va ser vençut i mort l'any 1813 al riu Thames d'Ontario. Després de la guerra, els EUA van deportar cap a l'oest del Mississipí totes les tribus índies que havien donat suport als britànics. La deportació va ser regulada finalment per la llei del trasllat

del 1830 cap a l'oest del Mississipí. El trasllat dels indis del nord-est de l'antic territori indi del temps de l'imperi britànic es va completar el 1832, quan els EUA van derrotar els sauk i els fox, que s'hi resistien. Al nord-oest de l'estat de Geòrgia, els cherokees van proclamar un estat independent el 1827 amb la finalitat de modernitzar-se, però no va ser acceptat i van ser deportats a Oklahoma entre 1838 i 1839. Al sud-est de Geòrgia i Florida, els seminoles s'hi van resistir i els EUA van desenvolupar tres guerres contra ells conegudes com les guerres seminoles: la primera, entre 1817 i 1818; la segona, entre 1835 i 1842; i la tercera, entre 1855 i 1858.

Després de l'aplicació de la llei del trasllat del 1830, la frontera amb els indis es va situar a l'oest del Mississipí. Un any després del tractat de Guadalupe-Hidalgo (1848), pel qual Mèxic va cedir als EUA tots els territoris situats al nord de riu Grande, el comissari d'Afers Indis, una oficina creada al 1826 per conciliar els indis i els colons, va proposar la reclusió dels indis en reserves per preservar-ne la identitat; però les reserves van ser vulnerades i hi va haver nombrosos conflictes entre els indis i els colons o els empresaris que volien construir-hi carreteres, ferrocarrils o passar bestiar i caravanes cap a la costa del Pacífic.

Les dues rutes cap al Pacífic més importants eren la d'Oregon i la de Santa Fe. La pressió dels colons en aquestes rutes va ser cada vegada més forta, sobretot després de l'annexió del territori d'Oregon al 1846 i la troballa d'or a Califòrnia al 1848. Els indis s'hi resistiren i van ser durament castigats. Les tribus que vivien a Califòrnia sumaven 200.000 persones l'any 1848, dels quals quedaren només 48.000 al 1856, i 30.000 l'any 1864. Els d'Oregon van patir una sort semblant. Els únics indis lliures nòmades que quedaven eren els de les praderies, que van obrir una guerra general contra els colons durant la dècada del 1860. El colp final contra els indis lliures de les praderies nord-americanes va arribar amb la construcció i explotació del ferrocarril en la dècada del 1870 i l'extermini dels bisons, que eren la base de la seua economia.

Després de la guerra de Secessió, el Govern va crear al 1867 un territori indi de

EL TEMPS

180.000 quilòmetres quadrats en l'actual estat d'Oklahoma, on va dur 75.000 indis, però el territori va ser violat pels caçadors i finalment suprimit al 1889 durant un procés de conversió dels territoris comunals indis en petites propietats agràries (amb polítiques com la Dawes Act, del 1887, i la Curtiss Act, del 1898). També va suprimir la política de tractats amb les tribus índies signats fins al 1871, que van ser substituïts per acords de caràcter intern. Els tractats més famosos de l'època final de la guerra van ser els de Fort Laramil, del 1865 i 1868. Tot i la llibertat religiosa proclamada per la Constitució dels EUA, la dansa del Sol dels sioux oglala va ser il·legalitzada l'any 1881.

L'última batalla de la guerra contra els indis es va desencadenar en una reserva el 29 de desembre del 1890, mentre un centenar de sioux i més de 200 dones i nens, atemorits per l'assassinat de Sitting Bull nou dies abans, van seguir la dansa dels esperits del xaman de la tribu. Va ser la matança produïda en el campament del Setè de Cavalleria en el Wounded Knee Creek.

El 1890 quedaven, als EUA, 248.000 indis; al segle XVIII n'eren 4 o 5 milions.

Josep Miquel Santacreu Soler
Universitat d'Alacant

A la pàgina del costat, quadre que mostra el que es coneixia com una reducció d'indis, un nucli de població indígena format per les autoritats hispanes a Amèrica amb el propòsit que els indis abandonaren els seus hàbits tradicionals i feren vida civil. Amb això resultava molt més fàcil explotar-los i adoctrinar-los religiosament. Dalt, moment de la pel·lícula *Río Lobo*, de Howard Hawks, de l'any 1971.

Satanta, l'Orador de la praderia

**Satanta, nascut el 1823,
va ser el cap d'una
tribu kiowa d'homes
lliures que vivia a les
praderies que hi havia
entre Arkansas
i Rio Grande.
L'11 de setembre
del 1878 es va suïcidar.**

Satanta (1823-1878) era el cap d'una tribu kiowa de 2.000 membres. La tribu vivia en les praderies que hi havia entre el riu Arkansas i el Rio Grande, territori que compartia amb altres tribus, com ara la comanxe. Allí va viure lliure tota la joventut, robant o capturant cavalls.

Des del 1840, milers de colons van començar a travessar des de l'est cap a l'oest les terres on vivia la tribu, per una ruta anomenada de Santa Fe. Cada any hi passaven més colons, fins que, cap al final de la dècada del 1850, alguns d'aquests van decidir establir-se en les terres kiowes i comanxes de la ruta. El 1860 els enfrontaments entre les tribus índies i entre aquestes i els colons es van generalitzar, entre altres coses perquè els caps de les tribus no es posaven d'acord sobre l'enfrontament que havien de dur a terme amb els colons. Hi havia caps de tribus que estaven a favor de la pau, com a únic

mètode per a sobreviure, perquè opinaven que els blancs eren massa poderosos. Altres caps, però, creien que amb la guerra es podia aconseguir el camí a la llibertat. Satanta estava entre aquests.

Al principi del 1867, els caps de les tribus kiowes es van reunir a Fort Dodge amb el general nord-americà Scott per negociar un tractat de pau, que Satanta, en principi, va acceptar. El general va regalar un uniforme i un barret de l'exèrcit en agraïment a Satanta, però aquest pocs mesos després va atacar Fort Dodge i hi va robar alguns cavalls del Setè de Cavalleria. Com a resposta, el Govern nord-americà va promoure noves negociacions de pau al final del 1867, que se celebraren en el bosc de Medicine Lodge Creek.

En l'acord de les negociacions, Satanta va fer un discurs en defensa de la praderia i dels costums i tradicions dels kiowes, pel qual, a partir de llavors, se'l va anomenar l'Orador de la praderia. De la mateixa manera, el general Sherman va mostrar la superioritat de l'home blanc i va manifestar que l'arribada d'aquest als territoris indis seria inatural, per a la qual cosa va proposar, al poble indi, de traslladar-se al nou territori indi delimitat d'Oklahoma. Finalment, la majoria de les tribus van acceptar els acords de pau, van abandonar les praderies i es van traslladar al nou territori indi d'Oklahoma, d'on només podrien eixir per a caçar búfals de les praderies amb la finalitat de completar els aliments que els donaria setmanalment l'agència de la reserva.

Al cap d'un any, els kiowes ja passaven fam, perquè les racions setmanals eren escasses, de manera que van començar a eixir de la reserva per a atacar les caravanes i les granges de les praderies quan no trobaven búfals. El general Sherman va derogar-los la llibertat de caçar búfals fora del territori indi, cada vegada més escassos, i els va proposar de cultivar blat de moro, com les tribus dels wichites; però els kiowes eren caçadors lliures i consideraven l'agricultura com una cosa de dones.

L'any 1871, Satanta i altres kiowes i comanxes van atacar i robar una caravana de vitualles destinada a Fort Richardson, a l'estat de Texas. Uns dies després, en anar a l'agència per recollir la ració setmanal de queviures, Satanta i més com-

panyes seus indis van ser interrogats per esbrinar qui havia atacat la caravana. Santanta va confessar que havia estat ell qui havia dirigit l'atac, amb l'argument que passaven fam i que necessitaven més aliments. En aquest moment Santanta va fer un altre discurs en defensa de les tradicions i els costums, a pesar dels advertiments dels caps indis que l'acompanyaven. Santanta i els caps indis que van participar-hi van ser detinguts. Poc després van ser condemnats a mort, però la pena va ser commutada, després de les pressions socials, per cadena perpètua.

Amb la condició que no eixiren de la reserva, van ser alliberats al 1873; però la vida dels kiowes era difícil, perquè ja havien perdut les praderies i hi havia pocs búfals. Com que els caçadors de pells de búfals havien acabat amb la font econòmica clau dels kiowes, aquests, al 1874, juntament amb altres ètnies i tribus, van atacar els campaments de caçadors del nord de Texas i tots els blancs de les granges i caravanes que hi trobaven. La premsa texana va culpar dels fets els caps indis alliberats, un dels quals era Santanta.

Després d'aquest atac, el general Sherman va escometre una campanya de pacificació consistent en recomptes dels indis, que s'havien de presentar cada setmana a Fort Sill, i en la persecució i mort dels que no ho feien. La lluita a les praderies entre els indis i els soldats de Sherman, més nombrosos i molt més ben armats i alimentats, va durar tot l'estiu del 1874. Santanta s'hi va lliurar voluntàriament al final del 1874 i va jurar que no havia participat en la guerra, però sí que havia eixit de la reserva per a caçar aliments. El general va insistir perquè l'empressonaren i va ser condemnat novament a cadena perpètua. Al 1878, molt dèbil, va ser traslladat a l'hospital del presidi. L'11 de setembre del 1878 es va suïcidar.

Onze anys abans, en les converses de pau del 1867, Santanta havia dit que no volia quedar-se quiet en un lloc, que estimava la terra i els búfals i que volia conservar-ho tot, que volia continuar vagant per la praderia com sempre, perquè així era lliure i feliç; que si havien de viure en cases, llavors empal·lidiria i moriria.

Josep Miquel Santacreu Soler
Universitat d'Alacant

EL TEMPS

El kiowa Santanta ha esdevingut un referent del món indígena, sobretot per la seva resistència contra les imposicions dels colons. N'estava segur que amb la guerra es podia aconseguir la llibertat. Finalment, va morir suïcidat.

*En les converses
de pau del 1867,
Santanta havia dit que
no volia quedar-se
quiet en un lloc,
que estimava la terra
i els búfals i que volia
conservar-ho tot,
que volia continuar
vagant per la
praderia, com sempre,
perquè així era
lliure i feliç*

Els indis en el pensament barrocc

Quan els europeus es van trobar amb els indis americans, la filosofia va haver de donar resposta al que semblava una nova naturalesa humana.

Quan els europeus es van trobar amb els indis americans, no els va ser difícil traçar un fil conductor des dels sers híbrids animals-homes de la imatgeria hel·lenística –centaures, esfínx, sirenes...–, fins als salvatges, sàtirs, faunes o dimonis que poblaven el folklore medieval. Com aquests, els indis eren éssers que vivien en els marges de la civilització, i no podien representar més que la naturalesa corrompuda i concupiscent (sant Agustí, Luter...). Així doncs, l'indígena havia de ser destruït, amagat o, en el millor dels casos, domesticat per a ser emprat com a força de treball, que no havia de ser excessiva, si fem cas al pare Bartolomé de las Casas, que els va reemplaçar per robustos homes negres transportats des de l'Àfrica.

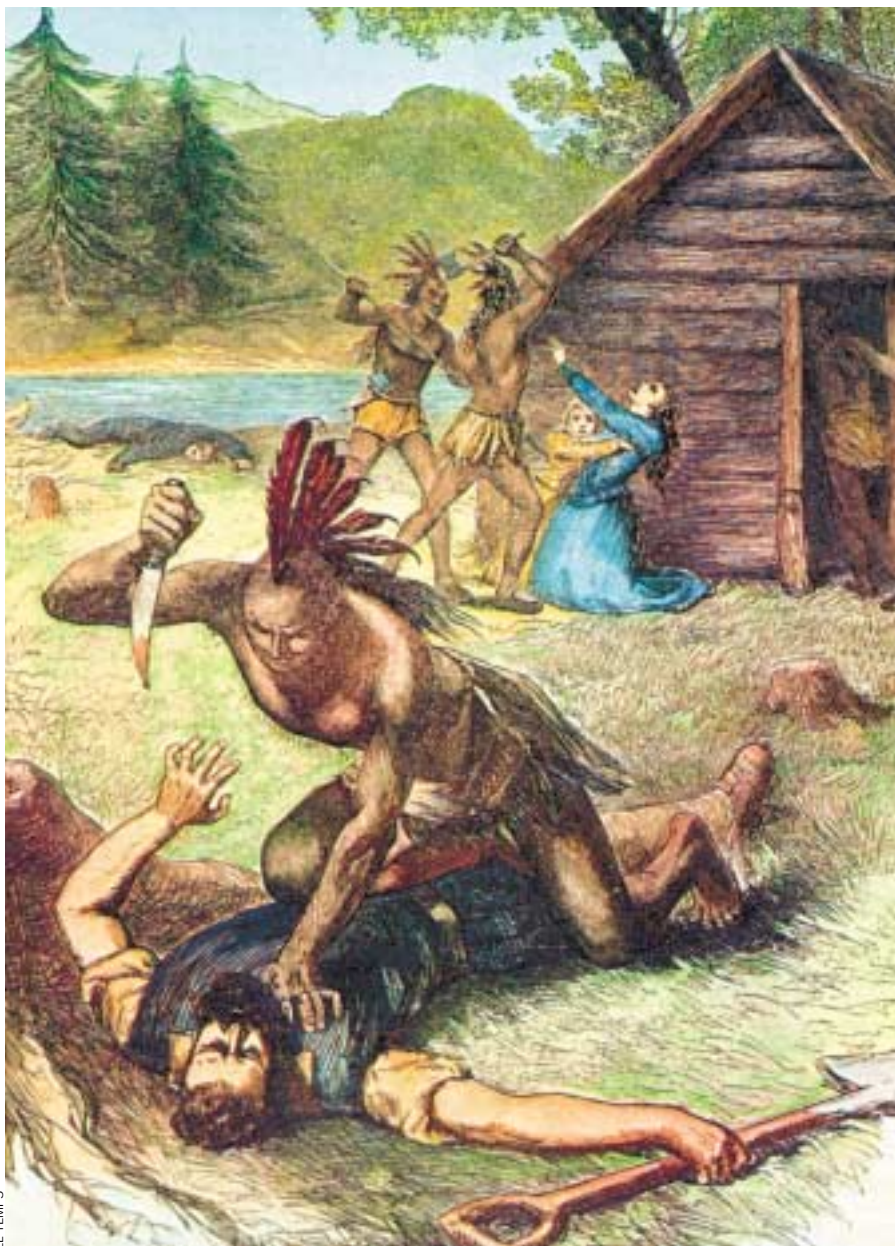
La nova naturalesa humana. Quan els continentals van tindre notícies d'aquestes exòtiques gents, van servir també perquè teòlegs, filòsofs i polítics de l'occident cristià redefiniren la naturalesa humana, desbordada per aquests descobriments. L'indi de les Amèriques va ser model per als ecològics caníbals de Montaigne, per a l'home en el seu estat de naturalesa de Hobbes, per a les nobilíssimes salvatges de Lope de Vega i els no menys nobles salvatges de Diderot i Rousseau, per a les sarcàstiques comparacions entre el *yahoo* i l'anglès de Jonathan Swift... Ara bé, què calia fer amb els indis?

Els protestants anglosaxons i holandesos van veure els infeliços indis com l'encarnació del mal; així doncs, els van exterminar o, en algun cas, traslladar en reserves. Una vegada tancats, els van convertir en objectes científics per a la investigació del comportament humà en la seua condició natural, i més tard van justificar cínicament aquest aïllament com la millor manera de no ser contaminats pels pervertits, decadents i corruptes burgesos dels països rics.

Els catòlics de l'imperi hispà, que seguint les passes de Roma havien d'"anar i predicar l'evangeli de l'amor a totes les gents", van lligar més fi i van inspirar dues de les construccions teòriques més sobreixents del barrocc espanyol: una en moral, i una altra en literatura.

Els jesuïtes van defensar la moral probabilista enfront del rigorisme luterà i jansenista, en bona mesura per a salvar les ànimes dels indis, els costums dels quals –el canibalisme, la idolatria, la fornicació contra natura...– poblaven el nou imaginari cristià. En no presentar-se en el seu infantil enteniment cap raó per dubtar en l'elecció entre el bo i el pitjor, els pares de la Companyia van convenir la "ignorància invencible" dels indis, la qual cosa els alliberava del pecat mortal per absència de malícia en la seua intenció.

En la representació literària, Calderón de la Barca integra el salvatge en el tràgic procés que condueix l'home fins a la justícia. El salvatge és protagonista de la seua obra excepcional, *La vida es sueño*, en l'arrancada de l'obra i en el seu final. Segimon, un compost d'home i fera, es troba les figures de la civilitza-

EL TEMPS

ció: el seu pare, el rei, rics burgesos, místers que pateixen, criats egoistes, belles dames... i estableixen un complicat joc de relacions que l'obliguen a calibrar estratègies per a eixir d'aquest estat de naturalesa i de presó, de somni i de confusió, posant a prova el propi món: "Veuré, donant-te mort,/ si és somni o si és veritat", diu a Clotaldo; "Així, per veure-ho si puc, cosa és plana,/ que tiraré el teu honor per la finestra", li diu a Rosana. El salvatge no està condemnat en el seu estat, sinó que ha d'actuar i, valent-se del llenguatge (expressió de la pròpia humanitat), podrà comprometre's amb el món fins a personificar al

final de l'obra –i vestit una altra vegada de salvatge–, la justícia i la prudència. El teatre de Calderón mostra que la llibertat s'aconsegueix gràcies a la dialèctica entre el salvatge i el civilitzat.

Si el protestantisme anglosaxó abandonava l'indi al seu mitjà, als seus recursos i a les seues forces, el catolicisme jesuític va voler integrar el salvatge i el que civilitza com una dialèctica de la història. Un dualisme antropològic i filosòfic a què, segons pareix, vam seguir enfrontats.

Fernando Miguel Pérez Herranz
Universitat d'Alacant

El perill d'un sobtat atac planava sobre l'ànim dels primers colons. Aquells poblats aïllats que s'havien assentat prop d'alguna frontera índia resultaven molt vulnerables.

Si el protestantisme anglosaxó abandonava l'indi al seu mitjà, als seus recursos i a les seues forces, el catolicisme jesuític va voler integrar el salvatge i el que civilitza com una dialèctica de la història. Un dualisme antropològic i filosòfic a què, segons pareix, vam seguir enfrontats

Tres models de relació: del sotmetiment a l'aniquilació

El Perú, l'Uruguai i l'Argentina, els nous estats sorgits de la independència d'Espanya, representen tres models de relació amb els indis.

Tres models, o potser només un. El del sotmetiment absolut o bé l'aniquilació dels indis. Els tres governs dels estats nous sorgits de la independència d'Espanya –el Perú, l'Uruguai i l'Argentina– buscaren i aconseguiren els seus grans objectius envers els indis durant el segle XIX.

La República del Perú davant del problema indi. El Perú és, probablement, el millor exemple d'un estat amb població majoritàriament indígena però amb hegemonia absolutament criolla, és a dir, dels descendents dels conqueridors espanyols.

El nou estat peruà va intentar suprimir el problema indi, d'altra banda omnipresent, des de dalt. Es volia crear, a partir de l'estat, una nació homogènia basada en la cultura occidental. Durant tot el segle XIX hi va haver un procés homogeneïtzador amb l'objectiu de convertir els indis en "peruans". En cap cas hi va haver una fusió d'elements hispànics i indis. No es van admetre ni la creativitat ni les peculiaritats culturals dels hereus del passat prehispanic. Fins i tot quan es parlava de fonamentar la unitat del Perú en el mestissatge, el predomini del component hispànic era aclaparador. De fet, l'aportació indígena es limitava a un record nostàlgic del gloriós passat prehispanic.

Així, la República peruana va legislar com si no hi hagués diferències ètnico-culturals entre els seus ciutadans. En un

context d'absoluta comunicació entre indis i criolls, els governants peruans ignoraven completament els drets de les cultures no hispàniques. Es va pretendre instaurar, per decret, una unitat que no existia. Els espanyols, almenys, havien reconegut l'existència de diferències.

La "desavinença" entre criolls i indis sota la República del Perú va ser afavorida per l'auge del centralisme de Lima i el desigual desenvolupament entre la costa i la serra. El Perú es va configurar com una república unitària i les tendències federals mai no reeixiren. El centralisme de Lima es va consolidar a causa del recel de les elits cap al pluralisme cultural, que era vist com un obstacle per a la construcció d'una "autèntica" nació i com un possible factor de disgregació.

La igualtat teòrica dels indis no va implicar, en absolut, la fi de la seva marginació social, política i econòmica. A més, va comportar la desaparició d'algunes institucions, com els Protectors d'Indis, que els havien emparat davant el poder dels sectors privilegiats. Durant el govern de San Martín (1821-22), es decretà que els indis fossin anomenats ciutadans. Sota l'administració de Bolívar (1824-26), es va decretar que els indis tenien dret a la propietat privada de la terra, fet que pretenia crear una classe de petits propietaris però que alhora posava en perill la propietat comunal.

Tanmateix, cap d'aquestes mesures va tenir repercussions importants. La legis-

EL TEMPS

lació republicana envers les terres comunals va ser ambigua i contradictòria. Es promulgaren lleis que tan aviat protegien les comunitats com les abolien. Més efectiva va ser la supressió, per San Martín, de la *mita* i de totes les formes de treball forçat.

Durant la primera meitat del segle XIX, la desorganització política i la crisi econòmica permeteren un cert alleugeriment als indis. Així i tot, el tribut indígena aportava el 26% del pressupost del Perú, la qual cosa significa el 80% de les contribucions directes. Aquest tribut discriminatori va ser abolit per San Martín (1821), restablert al 1826 i suprimit definitivament al 1854 per Ramón Castilla.

Durant la segona meitat del segle XIX, la consolidació estatal i l'auge agrícola van perjudicar les comunitats índies. La legislació liberal va permetre la consolidació de les hisendes de la serra peruana a costa de les terres comunals indígenes. A més, la supressió de l'esmentat tribut

indígena va fer que l'estat no tengués interès a mantenir les terres dels amerindis. El malcontent dels indis es va expressar en un conjunt d'aixecaments pagesos de caràcter local.

Cap al 1866, a Puno, entorn de la Societat d'Amics dels Indis i de la figura de Juan Bustamante Dueñas, va aparèixer el primer moviment indigenista. De caràcter reformista, aquest moviment considerava que els indis, tot i ser majoria (el 75% de la població), continuaven marginats i no s'havien beneficiat de la independència. De fet, vivien pitjor que en el període colonial. Tot i que Bustamante rebutjava molts dels costums dels indis i que no volia cap tipus de revolució, i encara menys una guerra racial, els seus adversaris el presentaren com un enemic de la raça blanca i alguns indis van veure, en ell, una mena de descendent dels inques.

Al 1867, els indis de l'altiplà s'aixecaren en armes a causa de la reimplantació del tribut personal. Durant la repres-

Al Perú, la "desavinença" entre criolls i indis va ser afavorida per l'auge del centralisme de Lima i el desigual comportament entre la costa i la serra. El país va configurar-se com una república unitària i les tendències federals mai no reeixiren.

El modern estat de la República Oriental de l'Uruguai, sorgit el 1828, va destacar per eliminar completament la població índia nòmada i lliure. Per a les noves autoritats, com també per a les de l'Argentina i el Brasil de l'època, l'eliminació dels indis insubmisos era imprescindible per a l'organització de l'estat i per a l'explotació de les terres de l'interior

sió van morir Bustamante i alguns caps indis. Amb tot, la mala consciència dels sectors dirigents blancs i de la costa era prou gran perquè la derrota índia no acabàs en un bany de sang.

Evidentment, el problema indi continuava vigent i les autoritats encara trigarien dècades a intentar alguna mena de solució.

La desaparició dels indis de l'Uruguai. El modern estat de la República Oriental de l'Uruguai, sorgit el 1828, va destacar per l'eliminació completa que va fer de la població índia nòmada i lliure. Per a les noves autoritats, com també per a les de l'Argentina i el Brasil de l'època, l'eliminació dels indis insubmisos era imprescindible per a l'organització de l'estat i per a l'explotació de les terres de l'interior. La població ameríndia nòmada no va merèixer cap mena de consideració i va ser qualificada com a "hordes salvatges i degradades".

Pel que fa als indis sotmesos i aculturats, a l'inici de la república ja havien desaparegut com a grup cultural diferenciat i organitzat els guaranis i els chanóes. Els descendents d'aquests indis, nombrosos a les zones rurals, constituïen un proletariat que treballava com a jornaler a les grans hisendes o anava pels camps en recerca de treballs ocasionals. Aquests pagesos, que no eren ni criolls ni indis insubmisos, eren anomenats paisans.

En aquesta classe social econòmicament subordinada i culturalment hispanitzada, s'hi uniren els indis guaranis procedents principalment de les set missions de l'oest del riu Uruguai.

Aquestes missions, al 1801, van ser ocupades pel Brasil. Arran de la guerra de l'Uruguai i les Províncies Unides del Riu de la Plata (la futura Argentina) contra el Brasil (1825-28), van ser persuadits pels argentins orientals perquè abandonassin els seus pobles i passassin al territori de la nova república. Es tractava d'uns 4.000 o 8.000 guaranis. Al 1828 fundaren els pobles de Santa Rosa del Guareim, anomenat posteriorment Bella Unión. Els indis van patir una penúria enorme i al 1832 van fer un aixecament. La revolta va ser esclafada violentament per Bernabé Rivera. Els guaranis procedents de les missions no van estar en condicions de

construir una cultura pròpia i, en el terme de tres generacions, fins i tot van perdre la seva llengua, substituïda pel castellà.

Els indis charruas, de l'actual territori de l'Uruguai, tot i que molt afeblits, van mantenir la seva llibertat fins al 1831. El domini de l'equitació i la constitució de bandes relativament nombroses els va permetre tenir un paper d'una certa importància durant les guerres d'independència. Uns 650 charruas col·laboraren amb Artigas en el Setge de Montevideo (1812). Posteriorment, el nou estat de l'Uruguai va optar per eliminar-los amb l'excusa que robaven ramat als hisendats. Al 1831, mitjançant una traïció, l'exèrcit oriental va massacrar i destruir la nació dels charruas en el combat de Salsipuedes. L'any 1840 quedaven divuit charruas. Ben aviat va desaparèixer qualsevol vestigi d'aquest orgullós poble indi.

La destrucció dels pobles indis de l'actual Argentina en el segle XIX. El predomini de la idea que els indis s'havien d'integrar unilateralment als nous estats nació iberoamericans va provocar la destrucció dels grups que mai no havien estat sotmesos als poders colonials i no podien acceptar passivament el seu anihilament polític i cultural.

El territori de l'actual Argentina va ser escenari de la destrucció més ràpida i espectacular d'importantes nacions ameríndies. Només la part més septentrional de l'àrea cultural ameríndia de les planes del sud-est era ocupada pels colons d'origen espanyol en el segle XVIII. En aquesta franja, relativament estreta, havien fundat ciutats com Buenos Aires, Córdoba o Mendoza. Al sud d'aquesta regió, les vastes extensions de la Pampa i la Patagònia eren habitades per pobles indis que tenien un model de vida semblant al dels pobles de les praderies nord-americanes. S'organitzaven en bandes migratòries i depenien de la caça del guanac. Alguns dels pobles més importants eren els pehuenche, tehuelche i araucans. També pertanyien a aquesta àrea cultural alguns dels pobles que habitaven l'illa de Terra del Foc, com els haush i els selk'nam. Al nord de la zona dominada pels espanyols, el Gran Chaco era una altra immensa bossa en què els indis continuaven sent els amos del seu destí.

EL TEMPS

En els primers decennis del segle XIX, aquests indis aprofitaren les lluites entre els independentistes i els espanyols primer, i entre Buenos Aires i les províncies de l'interior després, i fins i tot van aconseguir fer retrocedir la frontera colonitzadora en alguns llocs. En algunes ocasions, l'activitat depredadora contra els blancs era una important font de recursos. En aquesta època, bona part del món indi patia unes importants transformacions, ja que s'havien difós extraordinàriament elements criolls, com el cavall, l'alcohol o la plata, i es produïen moviments de població que afavorien una certa homogeneïtzació a favor de la llengua i la cultura dels araucans, que arribaven fins i tot a la mateixa frontera de Buenos Aires.

El 1810, la frontera meridional amb els indis anava pel riu Salado; només 170 quilòmetres al sud de Buenos Aires, passava per les planures cordobeses i travessava per la meitat la província de Mendoza. En els anys vint, es va produir un

important avanç de la frontera de Buenos Aires i es va fundar Bahía Blanca. El 1828, en un moment d'absència d'un poder central, els governadors de Buenos Aires i de Mendoza van dirigir la primera expedició important contra els indis de la Pampa. Els grans propietaris ramaders eren els més interessats a espoliar els indis, ja que es necessitaven més terres per poder ampliar els seus lucratiu negocis.

L'any 1833, el dictador Rosas, de Buenos Aires, va realitzar una "Campanya del Desert", però encara no hi va haver una ocupació massiva de terres. En realitat, va constituir una excepció en una època en què els criolls actuaven a la defensiva i preferien pactar amb els grans cacics indis. El 1852, arran de la caiguda de Rosas, el cacic Juan Calfucurá governava, des de Salinas Grandes (a l'oest de l'actual província de Buenos Aires) una confederació índia prou important per participar en les lluites civils entre la Confederació Argentina i Buenos Aires, capaç de llançar grans atacs contra les

L'arribada dels blancs a l'illa argentina de Terra del Foc va dur moltes malalties, cosa que va fer minvar la població indígena. A poc a poc, els que quedaren van anar assimilant els costums dels nousvinguts.

EL TEMPS

Aquesta dona va ser l'última supervivent dels iàgans. De fet, a l'inici del segle passat ja sols malvivien uns pocs centenars. El Govern de Buenos Aires va vendre grans extensions de terreny al colons europeus sense tenir en compte els aborígens, un aspecte que va crear problemes seriosos.

ciutats properes a la frontera. Les tropes de Buenos Aires només el pogueren derrotar al 1859, en el combat de San Carlos de Bolívar.

Durant els anys cinquanta i seixanta van ser freqüents els atacs dels indis contra les fronteres més desprotegides. El creixement i la diversificació de l'economia ramadera feien que els atacs indis (anomenats *malones*) fossin, en ocasions, molt fructífers. El poder crioll va decidir aleshores un atac frontal per acabar d'una vegada amb una lluita que ja feia 344 anys que durava. El 1876, l'exèrcit argentí va construir una línia defensiva, La Zanja, des d'on van fer partir les ofensives posteriors. Paral·lelament, va engegar l'ocupació efectiva de la Pampa. En el període 1879-1883 s'aplicà una autèntica solució final per als indis de la Patagònia. Es tracta de la "conquesta del desert" (vegeu també les pàgines 58 a 61), anomenada així perquè es realitzava sobre un territori sense presència d'ho-

mes blancs. No era un desert en un sentit científic, ja que la Pampa és coberta de boscos, estepes i sabanes i tenia una important població índia. El seu principal impulsor va ésser el militar i polític Julio A. Roca, primer com a ministre de la Guerra (1879), i després com a president de la República Argentina (des del 1880).

La resistència dels indis es va veure dificultada per les noves tècniques militars utilitzades pels argentins, el desgast provocat per les anteriors campanyes, les dificultats per continuar el tradicional comerç transandí i els efectes de les malalties dutes pels blancs. En aquesta ocasió l'exèrcit argentí va ocupar a poc a poc el terreny sense deixar cap resistència darrere seu. L'any 1879 es van ocupar les terres situades al nord del riu Negro. Els anys següents s'ocuparen les terres de Neuquén, i el 1883 es va rendir el cabdill indi Namuncurá, potser el darrer resistent.

El tracte donat als indis vençuts va ser duríssim. Molts nins i joves van ser segregats i separats de les famílies. Traslladats a les ciutats argentines, la majoria moriren de pigota i tuberculosi.

A l'illa de Terra del Foc, la sort dels indis també va ser espantosa. El 1881, Xile i l'Argentina es van repartir l'illa. El 1884, aquest estat va crear la governació de Terra del Foc. El Govern de Buenos Aires va vendre grans extensions als colons europeus sense tenir en compte l'existència de població autòctona. Ben aviat, però, la colonització ramadera de l'illa va provocar enfrontaments amb els indis. Aquests no comprenien el concepte de propietat privada i s'apoderaven d'ovelles que pasturaven lliurement. La resposta dels colons solia ser bàrbara: disparar contra els aborígens. Aquests es refugiaren a l'interior de l'illa, a les zones més remotes i més boscoses. A l'inici del segle XX, ja només malvivien a l'illa uns 1.500 indis chonos, alakalufs i iàgans.

Al nord de l'Argentina, els indis del Chaco austral i central van ser sotmesos militarment a partir del 1870. Al cap de quinze anys la dominació argentina, l'anomenada "pacificació", era completa.

Antoni Marimon
Universitat de les Illes Balears

La Mosquitia, un regne impossible

EL TEMPS

Durant el segle XIX, la possibilitat d'un regne dels mosquitos va ser ben real.

Tanmateix, la pressió dels Estats Units i de Nicaragua no ho va permetre.

Al'àrea cultural ameríndia circumcaribica, a l'inici del segle XX, els únics pobles indis lliures eren els de la costa atlàntica dels actuals estats de Nicaragua, Hondures i Belize; els pobles que habitaven algunes regions de boscos tropicals de Costa Rica i Panamà; i els d'algunes zones remotes de la part septentrional de Colòmbia i Veneçuela. De tots aquests, cal destacar els indis mosquitos (o misquitos) de la costa atlàntica d'Amèrica Central, un poble que parla la llengua homònima, del grup txibtxa. La seva situació perifèrica i la presència dels britànics va fer que Espanya, de fet, mai no ocupàs les seves terres. Durant algunes dècades va existir una mena d'embrió de "regne" sota la protecció britànica, que, amb el temps, tal vegada hauria pogut donar pas a un estat indi americà.

Tanmateix, les pressions dels Estats Units i de Nicaragua van posar fi a aquesta possibilitat, però no aconseguiren callar un poble amb una extraordinària personalitat i una notable capacitat d'adaptació.

Cap al 1825-30, aprofitant el nou context provocat per les independències

hispanoamericanes, els britànics van consolidar la seva influència a la regió i, al 1847, van arribar a crear el protectorat de Mosquitia, cas insòlit en la història dels pobles indis d'Amèrica Central. En aquesta zona, durant els segles XVIII i XIX, els indis es van mesclar amb la població negra que els anglesos van dur de l'Àfrica per treballar en les seves plantacions, però sense perdre la seva llengua índia. Els britànics fomentaren la seva oposició als espanyols primer, i als nicaragüencs després. Proveïts d'armes de foc, no sols mantingueren la seva personalitat sinó que es van estendre per la costa atlàntica, des d'Hondures fins a Panamà, i van sotmetre altres pobles indis, com els sumus. De fet, les autoritats criolles de Costa Rica van pagar tribut als mosquitos entre 1779 i 1841. Els contactes freqüents amb els britànics també van afavorir una certa difusió de la llengua anglesa i, des del 1847, un procés evangelitzador a càrrec de l'Església moraviana. Amb el temps, els mosquitos, que havien rebutjat sempre els evangelitzadors catòlics, es van cristianitzar completament i es va produir una identificació completa entre ésser mosquito i ésser cristià moravià. D'altra banda, les autoritats britàniques van potenciar una "monarquia" que sempre va tenir un poder limitat i un prestigi més que discutit.

El protectorat britànic sobre els indis mosquitos es va mantenir fins al 1860. Llavors, pel tractat de Managua, el territori va passar a Nicaragua a canvi del pagament anual d'una pensió al rei dels mosquitos. Amb la mort del rei (1864), Managua es va negar a continuar pagant la pensió i, de fet, Mosquitia va tornar a ser completament autònoma. Només va ser incorporada definitivament a Nicaragua al 1894, quan el president, el general José Santos Zelaya, va envair el territori i expulsar el rei dels mosquitos.

Tanmateix, fins i tot aleshores no es va produir una assimilació de la població mosquita, que habitava una regió perifèrica i econòmicament marginal, de manera que va mantenir la seva identitat durant el segle XX.

Antoni Marimon

Universitat de les Illes Balears

Mirada a la Barcelona medieval des de les finestres gòtiques

Carme Batlle i Gallart, Teresa Vinyoles i Vidal

Rafael Dalmau ed., Barcelona, 2002. 222 pàgines.

Gràcies a una àmplia erudició i a molts anys de recerca sistemàtica, les autores han elaborat un interessant i suggestiu assaig sobre la Barcelona medieval, a l'època del gòtic, que se centra sobretot en els aspectes de la vida quotidiana que van configurar la història dels barcelonins i barcelonines durant els darrers segles del llarg període medieval: a partir d'un capítol inicial sobre la ciutat i els seus habitants, i l'ambient urbà del període, es passa revista a aspectes com els mercats i les fires, les festes, la vida a la llar, la família, la socialització dels infants i els joves, i acaba amb un suggerent capítol sobre la cultura de les dones. Estudi amè i rigorós alhora, el llibre ens apropa a una etapa enormement interessant de la nostra història. **P. P.**

La Rambla de Barcelona. Estudi d'història urbana

Manuel Arranz Herrero

Rafael Dalmau ed., Barcelona, 2003. 125 pàgines.

Obra pòstuma de Manuel Arranz (Barcelona, 1946-1990), que reconstrueix la història de la Rambla barcelonina des de la construcció de la muralla de Jaume I, al segle XIII, fins a l'actualitat. El llibre reflecteix, especialment, els diferents projectes urbanístics que es van elaborar durant els segles XVIII i XIX i que van acabar configurant el passeig barceloní com a centre neuràlgic de la ciutat i escenari de primer ordre de la vida social i política de la ciutat. L'obra recull interessants plànols de la Rambla en el decurs del temps i fotografies de diferents moments de la Rambla barcelonina en el decurs del segle XX. Redactada per l'autor l'any 1980, el compendi històric acaba l'any 1975, però el periodista Josep Maria Huertas n'escriu la continuació, a l'època, fins als primers anys del nou segle XXI. El llibre disposa també d'un pròleg de Joan Fuguet. **P. P.**

Ebre 38 Revista Internacional de la Guerra Civil. 1936-1939

Publicacions de la Universitat de Barcelona. Número 1, maig 2003.

Ebre 38 és la primera revista d'història de les seves característiques que es publica a àmbit internacional. Editada pel Taller de Projectes de la Universitat de Barcelona, vol cobrir un buit més que evident en la producció historiogràfica sobre un tema cabdal de la nostra contemporaneïtat més immediata. Dirigida per Pelai Pagès i Francesc Xavier Hernández, disposa d'un consell assessor en què hi ha, entre altres, Paul Preston, Gabriel Jackson, Svetlana Pozharskaya, Josep Massot i Muntaner i Eduard Pons Prades. La revista s'estructura en tres seccions diferents –"Història", "Cultura, patrimoni i didàctica" i "Miscel·lània"– i recull articles en català, castellà i anglès. Entre aquests sobresurten els treballs dedicats als informes enviats per la direcció política de les Brigades Internacionals a Moscou, la formació d'aviadors republicans a la Unió Soviètica, la construcció d'un torpe-

de aeri que es va portar a terme a Catalunya durant la Guerra Civil o la percepció didàctica sobre la batalla de l'Ebre. Aquest primer número –en què també han col·laborat l'Arxiu Nacional de Catalunya i l'Associació Arxiu, Guerra i Exili (AGE)– és una mostra del que pretén ser la revista, dedicada a un tema que continua despertant un clar interès en la nostra societat, més enllà del cercle d'estudiosos.

Història contemporània de Catalunya

Josep Maria Figueres i Artigues

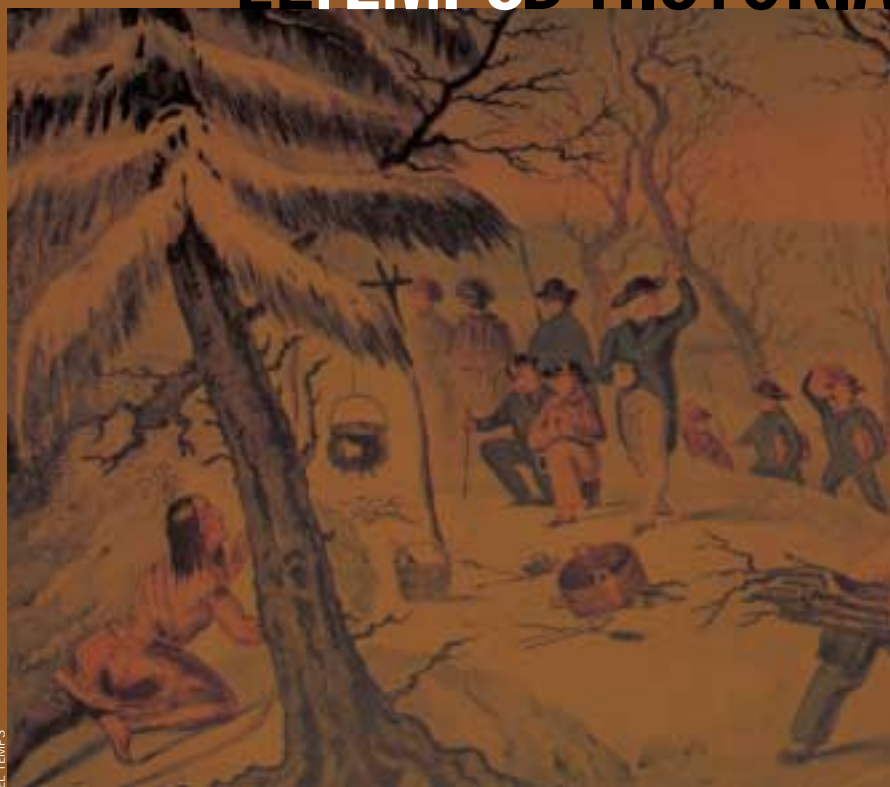
Editorial UOC, Barcelona, 2003. 271 pàgines.

La història és un dels trets que conforma la identitat nacional catalana i que fa del cas català un model suggeridor de l'evolució amb una fermesa en la seva pervivència. Al llarg d'aquesta obra es presenten els fets més importants de la història de Catalunya dels segles XIX i XX, precedits per una breu introducció del període anterior que s'enriqueix amb una cronologia i una explicació sobre l'evolució de la Generalitat de Catalunya.

El llibre, a més, es presenta amb un CD complementari, en el qual el lector podrà accedir a una gran quantitat de documentació i informació complementària per a la comprensió d'aquest període de la història.

EL TEMPS D'HISTÒRIA

EL TEMPS

és possible
gràcies a

Generalitat de Catalunya
Departament d'Ensenyament

CAIXA CATALUNYA